

BUDAPEST RÉGISÉGEI

XXVI.

BUDAPEST, 1984

BUDAPEST RÉGISÉGEI

XXVI.

BUDAPEST, 1984

14476

A szerkesztőbizottság elnöke: dr. Horváth Miklós

A szerkesztőbizottság tagjai: dr. Bertalan Vilmos
dr. Fitz Jenő
dr. Fülep Ferenc
dr. Gábori Miklós
dr. Gerevich László
dr. Kaba Melinda
dr. Kubinyi András
dr. Marosi Ernő
dr. Mezei Gyula
dr. Székely György

Főszerkesztő: dr. Kőszegi Frigyes

Szerkesztők: dr. Kaba Melinda
Nagy Emese

TANULMÁNYOK

A REMETE FELSŐ-BARLANG ÉS A „DUNÁNTULI SZELETIEN”

A Remete Felső-barlang Budapest ÉNy-i határán, Máriaremete község mellett, a Remete-völgyben fekszik, 70 m-rel a völgytalp felett, *350 m magasságban. Nyílása a feltárás előtt egészen lapos, rövid kis rés volt —, így annak ellenére, hogy ezt a területet a geológusok, speleológusok mintegy száz éve rendszeresen kutatják és egyben nagyon látogatott kirándulólhely is —, ez a barlang teljesen ismeretlen maradt.

A kis méretű barlang feltárását, melyet 1969–70-ben végeztem, egyrészt az alatta fekvő, jóval nagyobb Remete-barlang (alsó barlang) régebbi ásatásának eredménye — a paleolitikum szempontjából eredménytelensége —, annak sztratigráfiája, másrészt karszthidrológiai megfigyelések indokolták. Mielőtt tehát a lelőhelyet ismertetnénk, röviden a völgy geomorfológiájáról és barlangrendszerének kialakulásáról kell szólnunk.

A Remete-völgy a Budai-hegyvidék ÉNy-i részében húzódik, elég alacsonyan, de igen változatos hegyrögök között. É-on a Remete-hegy (*423 m), D-en a Hosszúerdő-hegy (*373 m) határolja. A völgy iránya Ny–K-i — teljes hossza kb. 1600 m —, fenekének szélessége azonban csupán 5–10 m. Szerkezeti szempontból diszkordáns keresztvölgy (ún. áttörésszerű keresztvölgy), amely még ezen a rövid távolságon belül is négy, egymásra merőleges szakaszra darabolódik.

A völgy keresztmetszetét tekintve tehát igen mélyen bevágódott, nagyon meredek lejtőkkel határolt, szűk —, azaz szurdok. Két vége felé haladva a völgytalp kissé kiszélesedik, a lejtők lankásabbak. Középe táján a legkeskenyebb, és itt a lejtők helyenként majdnem függőlegesek, sziklacsopotokból állnak.

Hidrográfiai szempontból a szurdokvölgy szárazvölgy, azaz aszó, minthogy vize csak nagy esőzések után, tavasszal és ősszel van. Az ilyen szárazvölgyek képződése egyébként jellemző a Budai-hegyvidékre. Oka elsősorban a kőzetminőség — itt dachsteini mészkő —, másodsorban az alacsony csapadékmennyiségben keresendő. (Évi 600–650 mm átlag.) A völgy alján egy kis patak folyik végig. A meder erősen bevágódott az alapkőzetbe és teljes hosszúságában sziklameder. Esése viszonylag nagy: 20 m/1 km.

Maga a Remete-hegy — mint a völgyvel szomszédos hegység-rögök is — felső triász-kori dachsteini mészkőből állnak. Mint ismert, szénsavas vízben könnyen oldódó, kevés a málladéka, ezért igen könnyen karsztosodik. A Budai-hegységben ez a kis terület a legnagyobb karsztos területnek számít.

A környék hegyei geológiai szempontból mind törésszerűek. Ezenkívül a geológiai múltban gyakoriak voltak a tektonikus kéregmozgások, melyek a hegység-rögöket teljesen elszakították egymástól. A törések peremén a rögöket a magasba tolták, a szomszédos kéregdarabok pedig a mélybe süllyedtek. Ezek a tektonikus

mozgások valószínűleg még a neogénben is tartottak, sőt talán még a pleisztocénbe is átnyúltak.

A Remete-völgy keletkezését illetően régebben az a felfogás uralkodott, hogy barlangok felszakadása révén keletkezett. Ezt látszottak igazolni a szurdokvölgy É-i oldalában található barlangok. Az újabb geomorfológiai kutatások szerint — amelyet mi is elfogadunk —, a völgy egy tektonikus törésvonalon felszíni — lineáris erózióval keletkezett —, tehát regresszióval létrejött áttörésszerű keresztvölgy (diszkordáns völgy).⁽¹⁾

A völgy ilyen mély, szűk bevágódását és erős hátraharapódását a térszín fiatal, szakaszos kiemelkedése idézte elő, amit számos megfigyelés bizonyít. Ilyen pl. a szurdokvölgy Ny-i bejáratánál kimutatott áttörés, kaptura, a hozzá tartozó vízválasztóval.⁽²⁾

A Remete-hegy barlangjai tehát nem felnyílt oldalbarlangok, hanem fiatal, tektonikus kiemelkedésekre utalnak. A barlangok magas szintje és az, hogy szárazak, szintén a kiemelkedést bizonyítják.

Ez a kiemelkedés több ütemben történt. Az állandó karsztvízszint minden kiemelkedésnél mélyebbre süllyedt. A karsztos forrásbarlangok mindig az állandó karsztvízszint felett keletkeznek. A barlangok egyes magassági szintje tehát a fokozatosan süllyedő karsztvízszint egyes nyugalmi időszakait jelzik. Hangsúlyoznunk kell, hogy az állandó karsztvízszint ma már mélyen a völgytalp, tehát a mai patak szintje alatt, kb. *120–130 m magasan van, s ezért az összes barlang száraz.

A Remete-völgy geomorfológiájára, keletkezésére vonatkozó további adatainak ismertetését feleslegesnek tartjuk. Közülük csupán még egyet említünk meg. Az a kaptura, amely a völgyáttörés befejeződését jelzi, valószínűleg a pleisztocén végén, vagy a holocén elején jöhetett létre.⁽³⁾ Ezek szerint a szurdokvölgy az egész pleisztocén alatt száraz volt, és a mai patak csak a kaptura következtében folyik a völgyön át. Ez magyarázná meg esetleg az alsó Remete-barlang holocén kitöltésének a rendkívüli vastagságát.

Az utóbbi véleménnyel nem vitázhatunk —, a fentiekből azonban világosan következik, hogy minél magasabb szinten nyílnak ebben a völgyben a barlangok, annál idősebb korúak.

Morfológiai szempontból legváltozatosabb a völgy É-i lejtője, tehát a Remete-hegynek a D-i oldala. A lejtő igen meredek —, relatív magassága a völgytalp felett 160 m (*260–420 m). Ez a 160 m-es emelkedés azonban alig 340 m távolságon belül történik, tehát nagy relief-energiát jelent. A lejtőt főleg szálában álló sziklafalak, kiugró sziklatömbök és nagyobb sziklacsopotok alkotják. A dachsteini mészkő vastag, pados képződése, rétegzettsége jól látszik a hegyoldalon.

Rátérve az itt található üregekre, barlangokra, ezek mind megegyeznek abban, hogy kicsinyek, rövidek és

szárazak. Egyetlen kivétellel mind magasan fekszenek, tehát idős, pusztuló barlangok. Több szintben helyezkednek el, és három fő szint jelölhető ki. Az alsó szint 10 m-re a völgytalp felett (*280–290 m) – a középső szint 70 m-rel (*340–350 m) – és a felső szint 130 m magasságban (*400 m).

Az alsó szintben egyetlen nagyobb barlang található: a Remete (alsó)-barlang (1. kép). Széles, magas teremből, és egy hosszú, zezugos oldalágból áll. Ennek az oldalágnak is van a felszínre kivezető útja, tehát két bejárata van. Jellegzetes forrásbarlang, bár itt erős tektonikus formációk is vannak. A terem ugyanis egy erős tektonikus hasadék mentén alakult ki. A jelenlegi bejárata azonban csupán beszakadt kürtő. Az eredeti bejárata feltehetően mélyen ez alatt és a patak szintje alatt van. Ásatásának eredményére röviden visszatérünk.

A középső szintben – a Felső-barlangon kívül –, legjelentősebb a völgy Ny-i vége közelében nyíló Remete-kőfülke. Nagy nyílású üreg, mélysége azonban alig 2 m. Ebben az üregben paleontológiai ásatások folynak – jelentős posztglaciális faunát tartalmazott –, régészeti anyagot azonban nem találtak.⁽⁴⁾

Ugyanebben a szintben, a völgy K-i vége felé található az ún. „eltömődött, ill. a felszakadt barlang”, a „K.J.”-barlang –, ezen kívül azonban még több, egészen kis üreget, nyílást említ az irodalom. Ezekhez sorolandó az általunk feltárt Felső-barlang. Érintetlenségének valószínűleg az volt az oka, hogy szinte teljesen feltöltődött rétegekkel, és a bejárata alig volt észrevehető. 1948-ban Gábori M. bukkant rá, aki ásatás nélkül az egészen alacsony barlangot be is járta.

A felső szintben helyezkedik el a Hétlyuk-zsomboly –, ezenkívül a tetőn még több víznyelő található.

Visszatérve az alsó Remete-barlangra, ásatását 1949-ben Gábori M. kezdte el, majd 10,5 m mélységig Vértes L. folytatta tovább. Az ásatás eredményeit részletesen Gábori M. publikálta.⁽⁵⁾

Ennek a barlangnak a jelentősége elsősorban a rendkívül fejlett, holocén korú rétegsora. Az említett 10,5 m-es kitöltésben 13 különböző réteg különíthető el –, finomsztratigráfiai módszerek nélkül. Megtalálható benne a korai neolitikum anyaga, a rézkor, a bronzkor legalább három-négy különböző periódusa – egyébként az előbbieket is csoportokra bonthatók –, erre következik a kelta kerámia, majd a római-kor néhány tárgya, a népvándorlás-kor leletei, végül a 12–13. sz.-i kerámiadarabok és szinte a jelenkorig tartó hulladék.

Lényegesebb azonban, hogy az ásatás 10–10,5 m mélységben még csak érintette a posztglaciális réteget –, és ez a mélység már a jelenlegi völgytalp szintjénél is mélyebben van(!) Ebben a rétegben egyetlen kis obszidián penge került elő. A fauna alapján „mezolitikus”, kb. 8000-re datálható.(?) Ugyanakkor azonban, keveredés révén, pleisztocén fajok is előfordultak.

A pleisztocén rétegeknek ez a nagyon mély szintje, és az említett karszthidrológiai megfigyelések adták a gondolatot, hogy az alsó barlangtól kissé K-re, de mintegy 70 m-rel magasabban fekvő Remete Felső-barlangban esetleg sokkal kisebb mélységben paleolitikumot találunk (1. kép).

Feltevésünk beigazolódtott. Az ásatás első napján, a barlang nyílása előtti szelvényben, közvetlenül a humusz, ill. egy kevert réteg alatt pleisztocén, éspedig Würm 1 előtti réteget találtunk jellegzetes faunával.

I.

A Remete Felső-barlang

A barlang bejárata DNy-ra néz, és az ásatás előtt a sziklatető közepénél mért magassága 69 cm, szélessége 2,4 m volt (2. kép). A bejárat mögött DK-re forduló, rövid, lapos folyosó következik, amely néhány méter után kisebb üreggé szélesedik. Itt a kitöltés felszíne és a mennyezet közötti távolság valamivel magasabbá válik.

Ennek a kis „teremnek” a végén nagyon szűk, alig megközelíthető feljáró, függőlegesen S alakú járat következik, amely két részre választja a barlangot. Ez a járat felfelé tart, majd utána egy második, Ny-ra forduló üreg található. Ebben a rétegkitöltés felszíne magasabban van, és a mennyezet is sokkal magasabb, mint az első kis üregben.

A barlang tehát két teremből áll, és a közbeeső, szűk járat K-i oldalán egy betömődött kürtő vezet felfelé. Omlási anyaga szinte jelenkori. Ezt a kis szakaszt veszélyessége miatt lehetetlen volt négyzetenként feltárni –, annál is inkább, mivel a felfelé S alakú járat anyaga maga is fiatal sziklaomladék (3–4. kép).

A hátsó terem mai felszínén rézkori edénytöredékek feküdtek. Ezek egy jól ismert civilizációhoz, az ún. Bodrogkeresztúri kultúrához tartoznak, amely kb. i. e. 2200 évre datálható. Valószínűnek látszik tehát, hogy a barlang hátsó része hosszú időn át teljesen zárt volt, és csak a holocénben, a kimosás révén vált járhatóvá. A barlang első és hátsó része egyébként a holocén rétegek képződése alatt teljesen sötét volt.

Az ásatást 1 x 1 m-es négyzetenként végeztük, éspedig úgy, hogy a barlang mindkét részét hosszában megfeleztük, és csak a felét tártuk fel. Ennek célja az volt, hogy a sztratigráfiát még egyszer ellenőrizni, a megfigyeléseket esetleg korrigálni vagy megismételni tudjuk.

A barlang két részét két részletben tártuk fel. Ezzel – egyelőre tájékozódásul – 3,4 m-es hosszanti szelvényt kaptunk. A rétegsor az első járatban és az első teremben folyamatos (5. kép). A barlang szájában ugyanakkor 1,10 m széles és 1,2 m vastag rétegsort láttunk (6. kép).

Az első szelvény rétegei:

1. Fekete jelenkori erdei talaj
2. Barna holocén humusz
3. Szürke élestörésű mészkőtörmelék réteg
4. Sárga löszös réteg mészkőtörmelékkel
5. Sárgás-barna réteg beszakadt mészkőtömbökkel

Az 5. réteg alatt már a bázis-mészkő következik. A hosszanti szelvényben a rétegek sorrendje azonos, a felső rétegek azonban a lejtő szélénél kiemelkedtek, és alattuk nagy méretű mészkő-blokkok feküdtek.

Az első két réteg jelenkori állatcsontokat, egy-két atipikus (bronzkori (?)) cserepet tartalmazott. A harmadik rétegben a recens csontok és cserepek kevés pleisztocén faunával keverve fordultak elő. Ez a réteg kétségtelenül másodlagos helyzetű, krioturbáció eredménye.

Az alatta fekvő sárga, löszös, beljebb agyagos rétegben kizárólag pleisztocén faunát találtunk. Ennek az alsó szintjében – a metszetben – vékony csikban faszéndarabok voltak. A legalsó 5. rétegben a nagy méretű, leszakadt kötömbök egy hideg periódust jeleznek. Alatta már csak a mészkő málladéka található, és a mészkő hasadékeit mangános konkreciók töltik ki.

A rétegek anyaga, az élesen kirajzolódó réteghatárok, az egyes rétegek élénk eltérései már a részletes sztratigráfiai vizsgálat előtt is jól mutatja a keletkezésük idejét.

Az 1–2. réteg kiesik vizsgálatunkból. A 3. szürke réteg, mely éles törésű mészkötömböket tartalmaz, krioturbáció/eredménye –, feltehetően egy glaciális maximum idején képződött. Eredeti helyén fekszik a 4. réteg, mely pleisztocén korú. Képződése egy-ugyanazon korszakban történt. Lerakódása alulról felfelé egy viszonylag rövid klimatikus folyamatot mutat –: az egyéb korjelző adatokkal és a fauna összetételével a Würm 1 kezdetének, bevezető periódusát. Ez a réteg alul vöröses, plasztikus agyag –, felfelé sárgássá válik és mészkőtörmelékkel keveredik –, tehát egy folyamatosan lehűlő éghajlat alatt képződött. Alatta a leszakadt kötömbök egy erős glaciális időszakot, kifagyást mutatnak.

Az előtér feltárása kísérletként indult a várható rétegitöltés megismerésére. Ennek ellenére már előre látható volt, hogy az ember, ha csak időszakosan is, járt a barlangban –, és az is, hogy a várható régészeti anyag milyen korú.

Az ember jelenlétére utalt elsősorban a pleisztocén rétegben levő, faszén-darabkákból álló vékony szint. Másodsorban a réteg faunáját Kretzoi M. még a barlang kitöltésének feltárása előtt meghatározta. A fauna összetétele – egyelőre *Ursus spelaeus*, *Crocotta spelaea*, *Coelodonta antiquitatis*, *Equus sp.*, *Capra ibex*, *Ovibos pallantis* stb. –, a réteg keletkezésének idejét az utolsó eljegesedés első hulláma körébe helyezi. (Würm 1 körüli periódus.) A datálást alátámasztotta a faszének meghatározása is. Ezek kizárólag *Larix-Picea* csoportba tartoznak. (Stieber J. meghatározása.)

Az előtér feltárásakor eszközt nem találtunk. A faszekenek kívül, azonban egyes sztyeppefajok szintén az ember jelenlétére utalt. Ilyen a *Coelodonta*, az *Equus*, a *Mammuthus*. Ökológiai igényüket ismerve ugyanis nem valószínű, hogy feljöttek volna a meredek lejtőjű, viszonylag magasan fekvő barlangba. A mammutnak egyébként csak a patellája került elő, ami távolabbi eljérésre, beszállításra utal. Később a barlang kis termének a leghátsó részénél, a 4. réteg felső szintjében *Megaloceros* levetett, erősen fejlett agancsát találtuk –, ami szintén nem kerülhetett magától ide.

A további négyzetek felbontásával kialakult a barlang eredeti bejárata (7. kép) –, majd az első és a hátsó terem alakja, sztratigráfiája.

Az első teremnek először az ÉNy-i felét tártuk fel. Ennek hosszúsága 6 m, és kisebb ingadozásokkal ugyanazt a rétegsort kaptuk, mint amelyet fentebb láttunk. A barlang feneke a 3. m-től kezdve enyhén lejt befelé, és a rétegek ezt a lejtést hozzávetőlegesen követik.

A barlang hátsó termének a rétegitöltése némileg megváltozott, de itt is megtaláltuk ugyanazt a 4. réte-

get, amely a paleolitikum nyomát tartalmazza. A rétegek egyébként a hátsó teremben vastagabbak, a holocén korúak fejlettebbek és régészeti anyagnak gazdagabbak, mint az első kis üregben. Ez a terem, melynek csak a felét tártuk fel, 9 m hosszúságú. Kitöltésének legnagyobb vastagsága 2 m. A terem teljes magassága 4,2 m. A mennyezet közepén egy kürtő vezet a felszínre. Meg kell említenünk, hogy a hátsó terem alakja az 1. ábrához képest az ásás folyamán erősen megváltozott – t. i. sokkal szélesebb, majdnem ovális teremmé vált.

***

Mielőtt a Remete Felső-barlang ásásának a paleolitikumra vonatkozó eredményét ismertetnénk, külön akarjuk választani a *holocén rétegeinek régészeti anyagát*, hogy ez a célunktól független „melléktermés” a továbbiakat ne zavarja. Ennek az anyagnak az ismertetését, érthetően, a legrövidebben hozzuk –, annak ellenére, hogy a leletek más, későbbi korszak szempontjából jelentősek.

Említettük már, hogy a barlang hátsó termének a mai felszínén rézkori kerámia-töredékek feküdtek. Közülük legjellegzetesebb egy kettős-kúp alakú tál összetartozó töredékei. Az ásás során a legfelső humusz-rétegben és az alatta fekvő szürkés, mészkőtörmelékés rétegben elég sok kerámia-töredék került felszínre. Ezek egyszerű tálak, kettős-kúpos edénytöredékek, néhány pattintott penge, csont-ár stb. Valamennyi ugyanahhoz a civilizációhoz, a Bodrogkeresztúri-kultúrához tartozik, és időszakos vagy inkább alkalmi településre utal. Érdekes, hogy ilyen korú anyag az első, kis teremben nem volt.

Ez az önálló rézkori civilizáció Budapest területén 1904 óta ismert. A mai ásásunkig a város területén mintegy tucatnyi helyen került elő az állandó települése, vagy néhány összetartozó tárgya. Annak idején összegyűjtöttük a rájuk vonatkozó adatokat –, itt azonban csak azt említjük meg, hogy ugyanennek a kultúrának az anyaga az alsó Remete-barlangban is előfordult. Az alsó barlangban a jellegzetes kerámián kívül valószínűleg ehhez tartozhatnak az igen szép kidolgozású csont- és agancseszközök, a vadkan-agyarból készült csüngők is.⁽⁶⁾

A kultúra datálását már láttuk. Ehhez csupán annyit szükséges hozzáfűznünk, hogy ez az önálló rézkori kultúra, mint egység, 1955-ig volt elfogadott. Felismerése és részletes elemzése egyébként Hillebrand J.-nek, a magyarországi paleolitikum ismert kutatójának az érdeme volt. Annak idején ennek az etnikumnak egyik temetőjét tárta fel, és korát megelőző, újszerű, paleoetnográfiai megfigyeléseket publikált.⁽⁷⁾ Azóta a Bodrogkeresztúri kultúrát K-Magyarország területén három kronológiai szakaszra bontották – majd az intenzívebb kutatással három földrajzi csoportja vált ismertté. Első az ország K-i részén található „bodrogkeresztúri csoport”, második az újabban felismert „balatoni csoport”, a harmadik a Szlovákiában és az ország É-i részén élő „ludanice csoport”. A barlang leletei az utóbbihoz tartoznak.

A másik, sokkal fontosabb leletanyag – a szó szoros értelmében vett egység – a barlang első termének végénél, a 6–7. négyzet határán került felszínre. Ez egy bronzkori kincslelet, depó. Közvetlenül a felszíni humusz alatt, a szürke színű rétegben egy ovális, teknő-

szerűen kivájt gödör rajzolódott ki. Alakját a metszetben pontosan rögzíteni tudtuk (8. kép), és így egész tartalmát hiánytalanul sikerült feltárnunk.

A leletegyüttes a következő tárgyakat tartalmazta:

1. Sárga, jól polírozott edény. Hasa bikonikus, nyaka enyhén kihajló. Jellegzetes díszítését számtalan helyről ismerjük: a középső bronzkor ún. koszideri horizontjához tartozik (9. kép). — Meg kell jegyeznünk, hogy az edény peremtörődékét és fültörődékeit a legfinomabb ásatási módszer mellett sem találtuk meg. Tehát már eredetileg is sérülten, ill. hiányosan ásták el. Az edényben semmi nem volt —, a többi tárgy a gödör kitöltéséből került elő.

2. Négy darab aranyból készült hajkarika. Vékony lemezből hajlítottak, belül üregesek. Súlyuk 3,5 — 6,2 — 17,5 — 12,5 gramm (10. kép). — Megjegyzés: az arany hajkarikáknak a belseje a föld kitisztításakor — tehát még megmosásuk előtt — piros színű volt.

3. Arany spirális gyöngy. Súlya 0,9 gramm (10. kép).

4. Két bronzból készült, spirális gyöngy.

5. 17 borostyán gyöngy. Valószínűleg egy nagyobb szemű nyaklánc darabjai. Az átfúrásuknál a felületük mindkét oldalon kissé egyenesre csiszolt. A legkisebb átmérője 9 mm, a legnagyobb 20 mm.

6. Nagy méretű, bronzból készült, félhold-alakú csüngő. Típusa — eltekintve különlegesen nagy méretétől — pontos kormeghatározást ad (11. kép). A tárgy a restaurálás közben erősen megvékonyodott, szélei a patina eltávolítása után megsérültek.

7. Erősen sérült, töredékes diadéma. Vékony, 5 cm széles bronzlemezből készült. Két vége bepödrött. Eredeti hosszúsága kb. 50 cm lehetett. A tárgyat rekonstruálni lehet, ezért rajzban közöljük (12. kép). — A diadémát összefogó bronz-drót töredékesen került elő, és eltört.

8. Kis méretű bronz karperec. Két vége ellentétes irányba hajló spirálban végződött. Egyik vége a restaurálás közben eltört, a patina eltávolításával megszűnt.

9. Eredetileg 25 db gömbalakú, bronzlemezből készült átlukasztott gomb, ill. pityke. Igen rossz állapotban kerültek elő, részben töredékesek voltak. A restaurálás során ezért a számuk még csökkent.

10. Két bronz balta és egy harmadik balta töredéke.

11. Néhány bronz nyersanyag-darab.

Anélkül, hogy a kincslelet analógiát felsorolnánk, megállapítható, hogy az egész leletanyag a bronzkor középső szakaszába, az ún. koszideri horizonthoz tartozik, amely az i.e. 2. évezred közepére datálható.

Az ilyen korú kincsleletek száma Magyarországon igen nagy — igen nagy irodalma van —, barlagban azonban eddig még sohasem került elő. A félhold alakú mellédísz, hasonló méretben, csak egy-két helyen ismert. A diadéma egyes kutatók szerint papnői dísz volt. (?) Ebben a depóban egyformán fordulnak elő férfiak és nők által viselt ékszerek, ill. tárgyak. Ennek alapján feltehető, hogy a barlangban egy törzsfő, ill. nemzetségszű családjának legfontosabb ékszereit ásták el. A lelet földbekerülését, elrejtését — mint a többi azonos korú depóé is — a halomsíros kultúra népének az expanziója okozta.

A bronzkori kincslelettel kapcsolatban csupán két saját észrevételünk, ill. feltevésünk van. Az első az, hogy nem véletlenül és nem távoli helyről került ide. A barlanggal szemben, a völgy túlsó oldalán, az alacsony hegytetőn azonos vagy hasonló korú bronzkori település volt. Ez a mészki bányászása során, ásatásunk előtt néhány évvel, teljesen elpusztult. Valószínű, hogy a fenti tárgyakat onnét hozták át a barlangba.

Második megjegyzésünk csupán feltevés. Ha a tárgyakat természetes fény mellett ásták el, akkor erre csak a késő-délutáni (ősz) időszak volt alkalmas. Figyelembe véve ugyanis a holocén réteg magasságát és a bevezető járat fordulatát, a fény csak ekkor és csak arra a kis területre vetődik be, ahol a depót találtuk. Más időszakban a barlangnak ez a része teljesen sötét volt.

Az anyagot az arra illetékes szakember publikálja.

* * *

Miután a holocén réteg anyagát kiemeltük és előre hoztuk, a pleisztocén kitöltésről kell szólnunk.

A *barlang sztratigráfiája* nagyon egyszerű —, a rétegek sorrendje mindegyik rétegben azonos. A kitöltésre elsősorban a hiányosság jellemző. Valószínűleg a barlang relatíve magas fekvése, közelsége a sziklatetőhöz okozta azt, hogy a lerakódott rétegeket a lezúduló víz ismételt kimosta, és így tulajdonképpen egyetlen pleisztocén réteg maradt. Szerencsés körülmény, hogy ezt az egyetlen réteget a szedimentológiai, paleontológiai vizsgálat és a jellegzetes eszközkészlet egybehangzóan datálja.

Az első réteg-metszetet a bejáratnál már láttuk (6. kép). A bázis-mészkielőször sárgás-barna mészkiöves réteg rakódott. Ez a legalsó szintjében a mészki málladékkal keveredett. A réteg leszakadt, kimosott mészkiötömbökkel van tele: egy erős kifagyásra, glaciális tetőzésre utal. Felső határán élesen elválik a felette fekvőtől, tehát a kettő között erős kimosódás történt.

A sárga, löszös, beljebb agyagos réteg, vékonysága ellenére is, összefüggő szedimentációt mutat. Alsó szintje szinte teljesen mészki-mentes, inkább vöröses, mint sárga, és nálunk enyhe, erdei klímát jelez. Ezt a szintet leginkább a Riss-Würm interglaciális végével tudjuk azonosítani.

Ugyanaz a réteg felfelé mészkiötörmeléket tartalmaz, színe világosabbá válik: egy lassan lehűlő klímaperiódusra utal. Az eszközök és az állatcsontok — mint a vadászat eredménye —, ennek a rétegnek a felső szintjében kerültek elő. A felette fekvő szürke réteg — éles törésű mészkiötörmelékkel — egy stadiális viszonyaira jellemző, és krioturbáció eredménye.

Előre vetve a szedimentológiai és paleontológiai vizsgálatok eredményét, a legalsó réteg valószínűleg egy korábbi glaciális maximuma, a Riss utolsó periódusa alatt képződött. A felette levő vöröses-sárga réteg — egy erős kimosódás után —, a R/W interglaciális legvégétől a Würm 1-ig tart, de megelőzi az első hidegtetőzést, a W 1 maximumát. — Fel kell hívnunk a figyelmet, hogy mi a Würm alpi, hármas beosztását használjuk —, tehát a W 1 itt a nyugati W 2-vel azonos.

A következő rétegtani metszetet befelé haladva a barlang 6. méterénél mutatjuk be (13. kép). A rétegek sorrendje azonos az előzőével. Az alsó mészkiötömbök kö-

zé vörös, interglaciális jellegű agyag rakódott. Felette a sárga, löszös réteg — ez a kultúrréteg —, láthatóan letartott, helyenként elvékonyodik. A szürke, mészköves, krioturbált réteg vastagabb, mint az előző szelvényben volt. Egyetlen eltérés az előbbi rétegsortól a humuszrétegtől lefelé az ovális mélyedés —: ez a beásott gödör, melyben a bronzkori depólet volt.

A következő metszet az előbbinek balra eső, közvetlen folytatása (14. kép). Ez a rétegsor a fejlettebb. Az alábbi szedimentológiai vizsgálatok ezen készültek. A barlang falánál a legalsó mészköves réteg vékonyabb, mint az előző metszetben. A felette fekvő, most már vöröses színű kultúrréteg vastagabb, mint az előző metszetekben. A felszíne egyenletes — de valószínűleg nem teljes —, és a szürke mészkőtörmelékes réteg szintén vízszintesen fekszik.

A feltárás során számos metszetet kaptunk. Valamennyit szükségtelen közölnünk, ezért a barlang hátsó termékének hosszanti szelvényének egy részletét mutatjuk be (15. kép).

A kitöltésben itt 7 réteg állapítható meg. Ezek általában vastagabbak, mint az első kis térben, de azonosíthatók azokkal.

A legalsó réteg a bázis-mészkő málladéka. Felette vöröses-barna agyagréteg húzódik. Ez leszakadt, nagy méretű mészkőtömböket tartalmaz. A mészkőtömbök egy hideg periódust jeleznek (Riss) —, a vöröses-barna agyag viszont egy későbbi meleg periódusban képződött, mely a mészkő-blokkokat beágyazta. A következő, felülről az 5. réteg világos színű, mészkőtörmelékes, és beékelődött a 4. rétegbe. Ezt követi az alulról felfelé egyre világosabb, sárgásbarna agyag, amely a közbeékelődő 5. réteggel, és faunisztikai anyagával két szintre bontható.

Ez a 4. réteg azonos korú az első kis terem 4. pleisztocén rétegével. Felette vékony szinterreteget találunk —, majd következik az áthalmazott, mészkőtörmelékes réteg (azonos az előző szelvények 3. rétegével), és a barna humusz. A legfelső erdei talajréteg a hátsó teremben hiányzik. Ennek az oka, hogy a két terem közt felvezető S alakú járat teljesen elzáródott.

Kronológiai szempontból a 4.—5.—6. réteg érdekel bennünk. Mindegyik pleisztocén képződmény. A legalsó réteg a leszakadt mészkőtömbökkel a Riss képződménye. Az ezt beágyazó vörös-barna agyag a R/W interglaciális maradványa —, majd a felette fekvő sárgásbarna agyag, amely alulról felfelé egyre világosabbá válik, megfelel a Würm 1 bevezető periódusának. Az 5. réteg valószínűleg egy kisebb klíma-oszcillációra utal. A paleolitikum nyomát ismét a 4. rétegben, annak felső szintjében találtuk.

A szedimentológiai vizsgálatot Schweitzer F. végezte el, és a kitöltést 7 rétegre tagolta. Ezek azonban 4 rétegcsoporthoz tartoznak. A vizsgálatok eredményét kissé lerövidítve közöljük Schweitzer F. jelentéséből.

A barlang külső termékének üledékösszetételét az alábbi fő rétegcsoportok alkotják:

1. A barlang szikla-bázisára több cm átmérőjű kőblokkok települnek, melyek durva törmelékes, világossárga agyagba vannak ágyazva.

2. Erre egy sötétebb, vöröses árnyalatú, barnássárga agyag települt, erősen mállott, apró-mészkődarabokkal. Képződése valószínűleg egy inter-szakaszban történt (R/6, R/6₁, minta).

3. Felette 15–20 cm vastag, világos sárgásbarna agyag képződött, mely durva törmelékes és szögletes élű, változó átmérőjű mészkődarabokat tartalmaz (R/5 minta).

4. Szürkés-sárga zavart réteg, apró mészkőtörmelékkel. A mészkődarabok mállottak. (R/4, R/3, R/2 minta)

A barlang pleisztocén kitöltésének legalsó és legidősebb rétegét uralkodóan 10–30 cm átmérőjű kőblokkok alkotják. Ezek világos barnás-sárga agyagba ágyazódtak. Kialakulásában és felhalmozódásában a fagyhatás, kifagyás dominál. A már leszakadt és felgyülemlett kőblokkok szintén aprózódásnak voltak kitéve, és belőlük a fagy hatására kisebb, 2–10 cm átmérőjű mészkőtörmelék képződött. Ezek a durva törésű blokkok és a kőzet-törmelék további szállításnak már nem volt kitéve.

A klimatikus körülmények ugyanis olyanok voltak, hogy uralkodóbb volt a kőzet aprózódása, mint a víz által történt szállítás vagy mállás.

Ezt a rissi üledéket 5–10 cm vastag okkersárga agyagba ágyazott mészkőtörmelékes szint követi, és folyamatosan megy át a vöröses, barnássárga agyagba. Az agyag apró, 2–3 cm átmérőjű, legömbölyödött, mállott felületű mészkövet tartalmaz. Ez a réteg a kitöltés legmállottabb része, és egy meleg, csapadékos időszakra, a Riss–Würm interglaciálisra utal.

A morfológiai jelek és laboratóriumi vizsgálatok alapján ez a réteg elhatárolódik — finom átmenettel — a felette fekvő sárgás, világos színárnyalatú löszös agyagtól, amelyben a régészeti leletek találhatóak. Ebben a rétegben, 5–12 cm átmérőjű mészkőtörmeléket találunk, amely alig legömbölyödött, sok esetben éles törésű, glaciális jellegű. (W1) A rétegnek a legalsó szintjében enyhe mállási nyomokat lehet megfigyelni, amely valószínűleg egy rövid oszcillációra utal.

A barlang üledékének szállításában, ill. felhalmozódásában a szoliflukciónak és a víz eróziójának jelentős szerepe volt. Ez mutatkozik meg abban, hogy a Würm 1-től a Würm végéig tartó rétegek teljesen hiányoznak, kimosódtak. A barnássárga R/5 réteget a mészkőtörmelékes, szürke R/2, R/3, R/4 rétegekből egy 3–4 cm vastag réteg választja el. Ez a réteg csak helyenként található. Ez a szürke réteg a pleisztocén és a holocén között éles határt von.

A laboratóriumi vizsgálatok eredménye:

Minta	CaCO ₃	H.%	Ak.	Pu.
R/2	50,25			8,8
R/3	52,34			8,5
R/4	54,00			8,5
R/5	35,30	1,2	52,0	8,5
R/6	15,36	1,7	62,4	8,0
R/6 ₁	37,80	1,7	62,2	8,0

A legelső minta CaCO_3 tartalma egy akkumulációs szint. Felette 15,36 %-al egy erős kilúgozási szintet találunk. Az R/5 sárgás, löszös-agyagos szintben a CaCO_3 mennyisége ugyan megnövekszik, de sokkal kevesebb, mint a felette fekvő, rendkívül meszes, áthalmazott rétegekben. Az R/6₁ és az R/6 mintában más fosszilis talajokhoz képest a humusztartalom nagyon magas. Ezek az értékek mutatják azt a csapadékos, meleg klímazakaszt, amely az interzív mállást, kilúgozást okozta. Az R/5 minta alacsony humusztartalma már egy interglaciális utáni időszakra utal.

A fenti adatokból elég jól látható az üledékképződés menete, szakaszossága. A legelső, kőblokkos réteg a Riss maradványa. Ezt az interglaciális agyaga beágyazta. Ezután erős kimosás következett, a rétegek hiányzanak —, majd következik az *in situ* maradt löszös-agyagos réteg, amely a faunát, az eszközöket tartalmazta. Ezután nagyarányú erózió volt, melynek következtében a többi würmi rétegek hiányoznak. Ennek az erős kimosásnak a maradványa a szürkés krioturbált réteg.

A fenti kronológiát — a kultúrréteg datálását — a botanikai és paleontológiai vizsgálatok teljes mértékben alátámasztják. A botanikai anyagról csupán azt ismételjük meg, hogy a faszénmaradványokat csak az első terem 4. rétegében találtunk. Ezek kizárólag a *Larix-Picea* csoportba tartoznak. A réteg képződése idején tehát a Remete-völgy környékét luc- és vörösfenyőből álló tajga borította, ami megfelel a Würm 1 körüli (inkább előtti) magyarországi viszonyoknak.

A paleontológiai anyagot rétegenként, azon belül vékony szintenként, horizontálisan pedig 1 x 1 m-es területekenként gyűjtöttük össze.

Mint említettük, a számunkra lényeges 4. réteg korát már a barlang előterében előkerült paleontológiai anyag hozzávetőlegesen meghatározta. További csontokat ismét csak ebben a rétegben találtunk. A hátsó teremben ugyanez a réteg faunisztikailag két szintre bontható. Kronológiai szempontból meghatározó az első terem *in situ* rétegének anyaga, melyet Kretzoi M. határozott meg. Az alábbi faunalista mellett a számok a csontok darabszámát jelzik.

1. *Tetrao* sp. ind. — 1
2. *Lagopus* cf. *lagopus* — 2
3. *Nyctea scandiaca* — 1
4. *Pyrrhocorax* sp. ind. — 1
5. *Microtus* sp. ind. — 1
6. *Homo neandertalensis* King. — 3
7. *Canis spelaeus* Goldfuss — 4
8. *Vulpes vulpes* (Linné) — 4
9. *Ursus priscus* Goldfuss — 4
10. *Ursus spelaeus* Rosenmüller et Heinroth — 110
11. *Mustela erminea* (Linné) — 1
12. *Meles meles* (Linné) — 3
14. *Leo spelaeus* (Goldfuss) — 3
15. *Lepus timidus* (Linné) — 19
16. *Mammuthus primigenius* (Blumenbach) — 3
17. *Equus* sp. ind. — 11
18. *Coelodonta antiquitatis* (Blumenbach) — 3
19. *Cervus elaphus* (Linné) — 8

20. *Rangifer tarandus* (Linné) — 1
21. *Megaloceros* sp. ind. — 4.
22. *Ibex* cf. *priscus* (Woldrich) — 4
23. *Ovibos pallantis* (Smith) — 2
24. *Bos* seu *Bison* sp. ind. — 9

Fentiekben Kretzoi M. eredeti faunalistáját közöltük —, így került az állatfajok közé a *Homo neandertalensis*, az ásátás egyik legfontosabb lelete, melyre alább visszatérünk.

Az egyes fajok klimatológiai-kronológiai értékeléséhez röviden a következőket:

A *Tetrao tetrax*, a siketfajd, Közép-Európában főleg idős fenyvesek állata. Itt indifferens. — A *Lagopus* (hófajd) ökológiai igényét tekintve tagjai-tundrai faj, és hidegjelző a Felső-barlangban. Előfordulása egy glaciálisra utal. — A *Microtus* sp. Magyarországon — a többi hidegjelző faj mellett —, a réteg keletkezésének idejében a klíma hidegre fordulását és az artikus elemek D-re nyomulását bizonyítja. Bármelyik pocok-fajtaéhoz tartozék, a mainál hűvösebb klímát jelez. — A farkas a mainál hűvösebb klímára utal, kronológiai szempontból azonban indifferens. A barna medve szintén az. A róka ubiquiz-musa nem teszi alkalmassá ökológiai kérdések megoldására. Feltűnő azonban, hogy az *Alopex* — más hidegjelző fajok mellett — még nem fordul elő a rétegben.

A barlangi medve teljesen általános a magyarországi felső pleisztocénben. Elsősorban a Würm 1–2 interstadiálisban gyakori, de ugyanúgy megtalálható — méghozzá tömegesen — a Würm 1 tetőzése előtt, a mainál hűvösebb „Altwürm” periódusban. A fajjal kapcsolatban utalnunk kell Kretzoi M. tanulmányára, melyet az érdi telep monográfiájában publikált —, és amely fauna hasonlóság/azonos korú a Remete Felső-barlangéval.⁽⁸⁾

A borz előfordulási száma feltűnően kevés. Valószínű, hogy a mészköves réteg nem volt megfelelő bonyolult járatainak kiásására. Ma egyike a legigénytelenebb ragadozónak —, a felső pleisztocénben azonban a gyakorisága és az elterjedése feltűnő eltéréseket mutat. A Kárpát-medencében a „prewürmi”, „korai würmi”, az ún. „meleg moustérien” faunában tömegesen található (Varbófázis) —, és valamennyi „hideg moustérienben” ritka. (Pl. Tata, Subalyuk-barlang, Érd.) Kis száma itt is egy lassan lehűlő időszakra mutat.

A hermelin már hidegjelző, de nem felel meg egy glaciális maximum klimatikus körülményeinek.

A *Crocotta spelaea*, a hiéna, füves puszták hűvös klímát igénylő állata. A Varbó-fázisban, egy „meleg” periódusban ritka —, viszont gyakori az Érd-i jellegű vagy a Subalyuk barlang felső rétegének viszonylag hidegkedvelő faunájában. Dominanciája a magyar medencében a Würm 1 előtt állapítható meg.

A *Leo spelaeus* a felső pleisztocén nagy emlősei közül a legvitatottabb faj.⁽⁹⁾ Előfordul többek közt a Varbó-fázisban, a Subalyuk-barlang alsó és felső rétegében. Érd alsóbb szintjeiben. Ezzel szemben a hidegebb faunában hiányzik. Valószínű, hogy az utolsó hideghullám előtt már eltűnt a mi területünkről.

A mammut füves-sztyeppei faj. Ezen a lelőhelyen — a többiek mellett — hidegjelzőnek tarthatjuk. Az *Equus*

sp. klimatikus-ökológiai igénye azonos az előbbiével. Itt a nagytestű, „moustérien” fajta csontjai fordulnak elő —, tehát fedi az eddigi faunaképet és a belőle kialakuló datálást.

A *Coelodonta* síkvidéki, sztyepei állat. A magyarországi faunákban rendszerint kísérője a mammutnak. Általában hidegjelző: Bakonybél, Varbó meleg faunáiban ritka —, a Subalyuk-barlang felső és Érd felső rétegeiben, tehát a Würm I-hez közeledő időszakban gyakori faj.

A *Megaloceros* ökológiája nem tisztázott, de a kronológiai előfordulása a Kárpát-medencében jól ismert. Leggyakoribb a R/W interglaciális követő időszakban. A *Cervus elaphus* indifferensnek mondható. A *Rangifer* a mi területünkön glaciális tetőzésekre jellemző. Előfordulhatna későbbi időszakban is —, minthogy azonban az előző fajok a réteg korát a Würm I elé datálják, csupán arról lehet szó, hogy az „Altwürm” valamelyik hideg szakaszában jelent meg nálunk, vagy közvetlenül a Würm I maximuma előtt. Hasonló helyzettel talákoztunk az érdei telep felső szintjeiben is.

Az *Ibex* ezen a lelőhelyen indifferens — inkább tájjellegű, semmint klímajelző. Meleg faunákban nem fordul elő —, a Bükk-hegységben azonban még 200 m-nél alacsonyabban is megtalálható.

Végül az *Ovibos*, a pézsmatulok, biztos felső korhátart szab a réteg keletkezési idejének. Ez a faj ugyanis a Kárpát-medencében csak a Würm I kulminációjáig fordul elő. Területünkön később egyáltalán nem található. Ugyanolyan biztos klímajelző, mint más, hasonló korú lelőhelyeken az *Equus (Asinus) hydruntinus*, mely a Würm I kulminációja után szintén végleg eltűnt a Kárpát-medencéből. Az *Ovibos jelenléte tehát biztossá teszi, hogy a réteg a Würm I előtt képződött.*

A barlang kultúrrétegének datálását nem egyes, determináns fajok adják — és valamely faj dominanciája sem —, hanem a fauna jellegzetes összetétele. A fajok egy része kronológiai szempontból indifferens. Megjelennek hidegjelző fajok — *Ovibos*, *Rangifer*, *Coelodonta antiquitatis*, *Mammuthus*, *Lagopus* —, de még nem mutatnak különösebb erősségű lehűlésre, egy kifejezett glaciális periódusra. Ugyanakkor hiányoznak az enyhe klímára utaló, az inter-szakaszokra jellemző fajok. Nem találunk Riss–Würm interglaciális korú fajokat, és olyat sem, amely a következő interstadiálisra lenne jellemző. Ezzel szemben Kretzoi M. szerint a faunaegyüttes, a fajoknak ez a társulása — *Lagopus*, *Ursus spelaeus*, *Crocotta*, *Equus*, *Leo*, *Coelodonta* és még esetleg a *Megaloceros* is — teljesen jellemző területünkön a Würm I tetőzését megelőző, ún. „Altwürm” faunákra. Az *Ovibos* előfordulás későbbi kort nem is enged meg. A fenti datálás egyezik a szedimentológiai vizsgálatok eredményével.

A réteg datálása alapján várható, hogy benne csak középső paleolitikum fordulhat elő. Az ásatás jelentősége azonban az iparnak a jellege.

A rágcsló-fauna feldolgozása még nem történt meg. Kretzoi M. szerint azonban, első áttekintés után, semmi nem változtatja meg a réteg kronológiai helyzetét.

A faunához magunk részéről még a következőket fűzhetjük:

A 24 fajból álló fauna, egy-két kivétellel, szinte teljes egészében a vadászat eredménye. Csak az apróbb állatok kerülhettek maguktól a barlangba. Előfordulnak ugyan ragadozók is, ezeknek a darabszáma azonban olyan kevés, hogy nem nagyon számolhatunk az általuk behurcolt fajokkal sem.

A rétegben a legnagyobb számban a barlangi medve fordul elő. Ez azonban csak relatív dominancia —, és azért feltűnő, mert ez a hely sohasem volt ún. „medvebarlang”. Oka ismét a barlang viszonylag magas fekvése, szűk bejárata lehetett. A barlangi medvét itt tehát a vadászat eredményének tekinthetjük. Közvetve alátámaszthatja ezt más állatok előfordulása is —, mint pl. a *Megaloceros*, amely agancs-terpesztésével a bejáraton nem is fért volna be —, vagy az, hogy a mammutnak csak patelája került elő.

A vadászott fajok között feltűnő a mammut, a gypjas orrszarvú, az óriás gím stb. — tehát a nagytestű állatok. Ezeknek valószínűleg csak egyes testrészeit szállították fel ide. Áttekintve azonban az egyes fajok csontjainak a számát — és ismerve az egyedszám kiszámításának módszerét — valószínűnek látszik, hogy a lelőhely nem volt kifejezetten lakóhely, hanem csak időszakos, átmeneti vadásztanya. Egyébként az eszközök kis száma is erre utal.

A barlang hátsó termének, ugyancsak a 4. rétegének a faunáját Kretzoi M. két szintre bontotta. Meghatározását kiegészítésként közöljük.

Felső szint:

Tetrao sp. ind.
Lagopus cf. lagopus
Microtus sp. ind.
Canis spelaeus Goldfuss
Vulpes vulpes (Linné)
Ursus priscus Goldfuss
Ursus spelaeus Rosenmüll. et Heinroth
Mustella erminea (Linné)
Meles meles (Linné)
Crocotta spelaea (Goldfuss)
Leo spelaeus (Goldfuss)
Lepus timidus (Linné)
Mammuthus primigenius (Blumenbach)
Equus sp. ind.
Coelodonta antiquitatis (Blumenbach)
Cervus elaphus (Linné)
Rangifer tarandus (Linné)
Megaloceros sp. ind.
Ibex cf. priscus (Woldrich)
Ovibos pallantis (Smith)
Bos seu Bison sp. ind.

Alsó szint:

Vulpes vulpes (Linné)

Ursus spelaeus Rosenmüll. et Heinroth

Mustela nivalis (Linné)

Crocotta spelaea (Goldfuss)

Leo spelaeus (Goldfuss)

Lepus timidus (Linné)

Cervus elaphus (Linné)

Megaloceros sp. ind.

A felső szintben a barlangi medve dominanciája állapítható meg. Az alsóban a barlangi oroszlán és a hiéna viszonylag nagyobb mennyiségű maradványa valószínűleg enyhébb klímára utal, mint a felsőben.

A felső szint faunalistája lényegesen nagyobb, mint az alsóé, de csak részben tükrözi a természetes ökológiát. A fauna ugyanis erősen mesterséges összetételű — a vadászat eredménye. Ez elsősorban az erdei és sztyeppe fajok keveredéséből látszik. Nem tartjuk valószínűnek ugyanis, hogy a ló, a gypjas orrszarvú — mint jellegzetes sztyeppe állatok —, a ragadozók zsákmányaként kerültek volna ide. Adataink azt mutatják, hogy ebben az időszakban a Remete-völgyet — valószínűleg az Északnak kitett oldalát — tagja borította. Egyes fajok viszont a rövid völgy előtti sztyeppéről kerültek zsákmányként ide. Ugyanez állapítható meg egyébként a Bükk-hegységi Subalyuk-barlang zsákmányáról is.⁽¹⁰⁾

Ezzel szemben az alsó szint faunáját éppen a barlangi ragadozók jellemzik. Mellettük a többi faj szinte csak kiegészítő elem. Az alsó faunaszint idején a barlang hátsó termét a barlangi hiéna, a barlangi oroszlán természetes tanyájának tekinthetjük.

Fentiekhez hozzáfűzhetjük, hogy az alsó szint régészeti anyagot nem tartalmazott —, míg a felső az első terem kultúrrétegének a folytatása.

Klimatológiai-kronológiai szempontból figyelmet érdemel, hogy az alsó szintben egyetlen hidegjelző faj sem került elő. Ezt a sárgásbarna réteg alján való előfordulása is magyarázza —, ugyanis a Würm 1 kezdetén egy viszonylag még enyhe klímára utal. A felső szint kora — a hidegjelző fajok megjelenése és elsősorban az *Ovibos pallantis* megléte alapján — viszont biztosan helyezhető a Würm 1 maximumának közelébe, elé.

A barlang ipara igen kis mennyiségű, de nagyon jellegzetes. Valamennyi eszköz és szilánk a 4., sárga réteg felső szintjében került elő. Topográfiai helyük pontosan rögzített.

Az első szilánk a 2. négyzetben, a következő a 3. négyzetben feküdt. Ezek közelében az igen töredékes csontokon kívül ló metacarpusait és fogait találtuk. A többi eszköz az 5. és 6. négyzet határán, a barlang falánál került felszínre. Ugyanitt, az 5–6. négyzet határán, azonos szintben, az eszközök között volt az emberi maradvány is.

Az eszközkészlet statisztikai feldolgozáshoz nem elegendő, ezért egyenkénti meghatározásukat adjuk.

Vaskos, durva biface (félkész darab?), mindkét oldalán erős leütésekkel, szélein retussal. Keresztmetszete plankonvex; hátoldalán erős bulbussal. (16. kép) 6,9 x 5,2 x 2,6 cm.

Fél-biface, előoldalán teljes retussal (+ marginális retus), hátoldalán levékonyító retussal. Megközelítően szívalakú. 5,0 x 3,8 x 1,2 cm. (16. kép 2.)

Bifaciális levélkaporó, előoldalán teljes retussal (+ marginális retussal), hátoldala levékonyított. Csúcsa törött. 6,0 x 3,5 x 1,2 cm. (16. kép 3.)

Vaskos, clactonien jellegű szilánk retus nélkül. Leütése tompaszögű, hátoldala sima leütési ponttal, lapos bulbussal. (16. kép 4.) 4,2 x 3,1 x 1,4 cm.

Uniface, előoldalán kagylós és marginális retussal, hátoldalán levékonyított. 4,4 x 4,1 x 1,1 cm. (16. kép 7.)

Durva megmunkálású (félkész) kis biface. 5,3 x 3,7 x 2,1 cm.

Egyszerű kettősen völgyelt kaporó. 5,1 x 3,3 x 0,9 cm. (16. kép 5.)

Egyszerű fogazott kaporó facettált bázissal, hátoldalán erős bulbussal. 5,3 x 3,2 x 1,0 cm. (16. kép 6.)

Egyszerű kaporó bázistöredéke, hátoldalán sima, erős bulbussal. 2,9 x 3,2 x 0,7 cm. (16. kép 8.)

3 szilánk, közülük egyik erős bulbussal, a másik clactonien bázissal, a harmadik amorf vulkáni kőzetből.

Valamennyi eszköz középső paleolitikus jellegű. A kis mennyiség ellenére is feltűnő az erős bifacialitás, hogy többnyire plankonvexek. Annak ellenére, hogy az eszközök nyersanyaga többségében nem egyezik a Janovich barlangban és más dunántúli lelőhelyeken gyakori radiolarittal, tipológiailag egyértelműen ehhez az ipartípushoz tartoznak, amelyet eddig „dunántúli szelietienek” nevezünk. Különösen áll ez a 16. kép 3. sz. eszközhöz és a 6. sz. kaporóra. A szerszámok közül kettő a dunán-dunántúli iparra jellemző radiolaritból készült, és a fent említett ipartól tipológiailag nem is választható el.

A hátsó teremben a paleolitikumnak csak a nyomai fordultak elő. Az ember tartózkodását bizonyítja a fentebb közölt fauna, melynek több faja feltétlenül zsákmányként került ide — a faszéndarabok —, végül a sárgásbarna réteg felső szintjében, a 10. és a 11. négyzetben egyetlen radiolarit szilánk és egy fosszilis kagylóhéj került elő. A szilánk egyezik azzal a kis anyaggal, melyet az előbbieken ismertettünk.

A fosszilis, tengeri kagylóhéj *Glycimeris ovobata* (a régebbi nomenklatúra szerint *Pectunculus ovobatus*). A felső oligocén vagy még gyakrabban alsó miocén rétegekben fordul elő. Kétségtelenül az ember — mint véletlenül talált vagy szándékosan „gyűjtött” tárgyat (?) — hozta ide. A kagylóhéj mérete 76 x 72 x 38 mm. Külső felületén vékony réteg hiányzik, és a kagyló búbja valószínűleg természetes úton letörött, ill. a letörés következtében kilyukadt. Felvetődhet a gondolat, hogy a kagylót ékszerként használták —, a lyukon azonban semmiféle megmunkálás nincs. Valószínűbb, hogy az ember már így találta —, mint ahogyan ma a tengerpartokon az állandó hullámvérés, koptatás következtében ismerjük.

Érdekesebb a kagyló eredetének helye. Ennek a fajnak a legközelebbi, természetes lelőhelyei Törökbálint, Budafok és a Tétényi fennsík. Ezek Budapesttől és a barlangtól elég távol, D–DNY-ra eső kis földrajzi területek. Mással ez a faj nagyobb földrajzi körzetben, nem található — és nyilvánvalóan az ember mozgási területét jelzi. Hasonló megfigyelésünk már egyes eszközök nyers-

II. A „dunántúli szeletien”

anyagával kapcsolatban is volt. A triász kori tűzkő és a radiolarit legközelebb csak a lelőhelytől É-ra, Dorog környékén fordul elő. Kirajzolódik tehát az a kb. 30 km-es körzet, melyet az ember egy-egy lakóhely tartama alatt bejárt – ugyanaz a távolság, amelyet az érdi telep zsákmányállatai alapján mutattunk ki.⁽¹¹⁾

A kagylóhéjjal kapcsolatban a fenti természetes lelőhelyről származó, összes Glycymerist megvizsgáltuk és méréseket végeztünk. Megállapítható, hogy a barlangban talált kagylóhéj a természetes előfordulási helyeken is az extrémén nagy példányok közé tartozik. Elképzelhető, hogy az ember vadászat közben megtalálta az egyik ilyen természetes előfordulási helyet, és esetleg tudatosan a legnagyobb példányt választotta ki.

Megemlítendő még, hogy a kagylóhéj közvetlen közelében, tőle 8 cm-re, két, nagy méretű barlangi medve caninus feküdt, mintegy egymásra téve. Az volt a benyomásunk, hogy ezeket szándékosan helyezték ide. A barlang fala ugyanis ezen a helyen egy kis padkát alkot. A kagylóhéj és a két caninus ezen feküdtek. A rétegben ugyan elég sok barlangi-medve fogat találtunk, de minden rendszer nélkül. A két caninus a barlangban találtak közül a két legnagyobb. Mérések igazolják, hogy sok más lelőhely viszonylatában is különleges méretűek –, és két különböző egyed jobb-alsó állkapcsához tartoznak.

Az embertani anyag, a barlang első részében, az 5–6. négyzet határán, az eszközökkel azonos szintben feküdt. Nem ásatás közben, hanem az apróbb csontok átvizsgálása során Kretzoi M. találta meg őket. A csontok, fogak egy részét ugyanis vékony mészbevonat fedte.

Ez az ember maradvány a *Homo neandertalensis* három, egymás melletti, összetartozó foga: jobboldali I₁ – I₂ – és C. Egy ugyanazon individuum állkapcsának összetartozó fogai, és így igen alkalmasak a meghatározásra. A fogak erősen koptatottak –, a koptatottság szöge, alakja és a caninus mérete azonban (a foggyökér gracilitása mellett is) biztosan a *Palaeoanthropus* formakörébe sorolja őket. (Kretzoi M. közlése.)

A fogak jelentősége elsősorban az, hogy pontos rétegtani, paleontológiai adatok hitelesítik, és hogy az ún. „dunántúli szeletien” iparával került elő.(!) Másik jelentősége, hogy a Subalyuk-barlang – minden valószínűséggel eltemetett –, két csontvázának maradványai után ez a második lelőhelye a *Palaeoanthropus* Magyarországon –, és az ötödik a Kárpát-medencében. A lelőhelyek:

Dzeravá Skala (Pálffy-barlang Szlovákia):	1913
Ohabaponor (Románia)	: 1923–24
Subalyuk-barlang	: 1932
Gánovce (Gánóc –, Szlovákia)	: 1926, 1955
Remete Felső-barlang	: 1969

Ezek közül az egyik lelőhelyre, a Dzeravá Skala (korábban Pálffy-barlang) embertani anyagára visszatérünk.

Összegezve: A Remete Felső-barlang ásatásának eredménye nem a kis eszközkészlet, hanem *mindenekelőtt az, hogy ezt a jellegzetes ipart – melyet sokáig „dunántúli szeletiennek” nevezünk –, itt biztosan Würm I előtti rétegben találtak. Ez az ipar tehát, mint azt korábban is véltük, a középső paleolitikumba tartozik.*

A „dunántúli szeletien” a magyar kutatás egyik régóta húzódó problémája. Kutatástörténeti előzményeinek ismertetése hosszadalmas – bár rendkívül érdekes és tanulságos lenne. Ennek az iparnak a kérdése ugyanis, több, mint, fél évszázad alatt igen sok változáson esett keresztül, és összekapcsolódik több, külföldön alig ismert lelőhely részleteivel. Alábbiakban ezért csak a kutatás főbb állomásait említjük. Anélkül, hogy számtalan oldalt töltenénk azzal, hogy ki, mikor, milyen megállapítást közölt erről az iparról, és azt hogyan változtatta meg.

A probléma lényege kettős. Egyik a „dunántúli szeletien” iparának meghatározása –, a másik a sztratigráfiai, kronológiai helyzete.

A magyarországi paleolitikum kultúráinak sorrendje a 30-as években alakult ki. Ennek alapvető szempontja az volt, hogy pontosan kövesse, mintegy „kitöltse” a francia „klasszikus civilizációk” sorrendjét. Ebben az időben a szeletient solutrénnek nevezték – sokan vándorlási kapcsolatba is hozták a valóban fiatalabb Ny-i solutrénnel –, a „solutrén”, amely Magyarországon a legteljesebb és folyamatos fejlődésében található meg.

A civilizáció beosztása a következő volt: protosolutrén (Szeleta-barlang alsó rétege, Balla-barlang) –, korai solutrén (Jankovich-barlang, ingadozásokkal a szlovákiai Dzeravá skala) –, fejlett solutrén (Szeleta-barlang felső rétege) –, és késői vagy dekadens solutrén (Puskaporos kőfülke stb.).⁽¹²⁾

A civilizáció nevének megváltoztatását már Hillebrand J.-nél, sőt korábban is megtaláljuk: „Szeleta-kultúra”. A történeti hitelesség kedvéért azonban utalnunk kell arra, amire Hillebrand J. is, hogy t.i. J. Andréé már korábban ezt az elnevezést használta a magyarországi iparra.⁽¹³⁾

Időközben alakult ki a nézet, hogy ennek a civilizációnak két földrajzi csoportja van: – a Bükk-hegység szeletienje és a dunántúli szeletien (Ny-Magyarország, Pilis-Gerecse-hegység). – Ebben a látszólagos fejlődési sorban, annak idején, a *Jankovich-barlang ipara és a Szelim-barlang egyetlen eszköze* képviselte a korai solutrént (szeletient) –, és egyúttal a „dunántúli szeletient”.

Hillebrand J. a Szelim-barlang eszközét később sztratigráfiai megfontolásból fejlett solutrén típusúnak határozta meg. Ehhez az ipartípushoz kapcsolódik Szlovákiában a Dzeravá Skala anyaga is, melynek meghatározása szintén változott időközben.⁽¹⁴⁾ Ennyit röviden a régi előzményekről.

Az 1950-es évek elején a magyarországi szeletien lelőhelyei, anyagai revízió alá kerültek. Gábori M. a civilizációt – tradícióból és Hillebrandot követve – még „solutrénnek” nevezi. Ugyanakkor egyrészt megváltoztatja az addigi beosztást –, másrészt másképpen látja az iparok, elsősorban a dunántúli iparok tipológiai jellegét.⁽¹⁵⁾

Gábori M. szerint létezik nálunk alsó, középső, felső solutrén – (a késői, dekadens fázist elveti) –, majd többször is visszatér a Jankovich-barlangi ipar kérdésére. Munkáját annak idején oroszul adták ki. Ezért egy-két helyet az orosz szövegre utalva most fordításban idézünk.

A tanulmány foglalkozik az ipar általános analógiával —, így a délnémet terület lelőhelyeivel. „Valamennyi, a német területre eső lelőhely idősebb a Würm II-nél; a lindentali vagy a klausennischei iparok még régiebbek, tulajdonképpen micoquien jellegűek.(!) . . . gyakran találjuk meg a mi eszközeink ilyen, idősebb analógiáit, melyek ott (t.i. a délnémet területen) egy bifaciális hegyekkel, durva megmunkálású levélhegyeket tartalmazó, lényegében moustérien kori (!) „Blattspitzen-kultúrába” tartoznak.” Ugyanott utal a Kl. Ofner-barlang iparára is.⁽¹⁶⁾ Ez a civilizáció — ma —, a több fázisból álló közép-európai micoquien.⁽¹⁷⁾

A tanulmány felsorolja a Jankovich-barlang eszközeinek analógiáit —, majd ismét kitér a délnémet lelőhelyekre. — Azokra, melyeknek anyagát azóta G. Bosinski összefoglaló munkájából, de közvetlenül is ismerünk.

„Ranis 2. rétegében a technika azonos, legfeljebb az élek megmunkálása finomabb . . . ide tartozik a Klausen 3. rétegének anyaga is, melyben szintén megtalálja a mi eszközeink analógiáit. Meg kell említenünk azonban, hogy a Kl. Ofnet állítólagos solutréen-jében ezek a hegyek erősen szakócaszerűek . . . vastagságuknál fogva sok mustérien jelleget mutatnak. A Jankovich-barlang levélhegyeire leginkább a Kösten-i eszközök hasonlítanak stb. . . . Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a Jankovich-barlangban is találunk olyan eszközöket, amelyek vastag bázisukkal, durvább kidolgozásukkal egy régiebb kultúrára emlékeztetnek.”⁽¹⁸⁾

További idézetek nélkül —: ez a munka többször visszatér a nyugati „régibb” kapcsolatokra. Végül azonban nem meri kimondani, hogy a dunántúli eszközkészletek a szeletientől eltérő, más iparhoz tartoznak, középső paleolitikusak.

Fenti munkával egyidőben jelent meg F. Prošek tanulmánya a szlovákiai szeletienről. Ebből megtudjuk, hogy a Dzeravá Skalaban — az új ásatási megfigyelések szerint —, a szeletien típusú eszközök az aurignacien eszközök alatt (!) kerültek elő. — Tehát éppen fordítva, mint azt Hillebrand J. közölte —, és ez a réteg a Würm első hideg-periódusa alatt képződött.⁽¹⁹⁾

F. Prošek is felhívja a figyelmet a szeletienben levő moustérien típusokra. Arra is, hogy a magyar kutatók csak a pointes foliacés-re figyeltek. (Ez igaz, főleg múltidőben.) Észreveszi azt is, hogy a „fejlett szeletien” egy másik csoport lehet. (Szeleta-barlang felső rétegének ipara.) Végül utal a fent már említett németországi lelőhelyekre —, melyek egyidejűek a Kárpát-medence szeletienjével.⁽²⁰⁾ Ezalatt F. Prošek is a Jankovich-i típusú ipart érti.

A két szerző tehát egymástól függetlenül jutott hasonló nézetre. Hogyan kerülhetett a „szeletien” az aurignacien alá —: erre később kronológiai választ kapunk.

Vértés L. egy évvel később — minden hivatkozás nélkül —, szintén úgy látja, hogy a dunántúli ipar független csoport a Bükk-hegység szeletienjétől, és talán az eredetük sem közös.⁽²¹⁾ Ezt a véleményét azonban később visszavonta, és visszatért a „dunántúli szeletienhez” —, a régi beosztás szerint.

Ezután magam reagáltam F. Prošek munkájára. „Ha a szlovákiai szeletienre vonatkozó megfigyeléseinket össze-

foglaljuk, a legújabb felfogás szerint a magyar terület levél alakú lándzsacsúcsos iparáról a következőket mondhatjuk. Területünkön két különböző civilizáció csoportja, a bükki Szeleta-kultúra és a Dunántúlon újabb leletekkel is ismert, ettől eltérő, erősen moustérien színezetű csoport élt. A szlovákiai ipar (Dzeravá Skala) az utóbbihoz kapcsolódik.”

Ugyanott hangsúlyoztam, hogy az eddigi osztályozás megmaradt ugyan, de az utóbbi ipar kapcsolatai (t.i. a dunántúli lelőhelyeké) más irányba vezetnek. Ilyenek Kösten, Ranis, Mauern, Ofnet anyagai. Ezek egy másik, idősebb civilizációban gyökereznek, amely a szeletientől eltér.

Utaltam Vértés L. észrevételére, aki a „dunántúli csoportot” a Bükk-hegységitől elkülöníti. — „Fentiek után kérdésessé válik a szeletien elnevezés helyessége. Ha az elnevezést elfogadjuk, ha a szlovákiai és a vele kapcsolatban álló magyarországi civilizáció „szeletien” —, akkor a névadó lelőhely, a Szeleta-barlang iparát kellene másként neveznünk. . . Ha azonban a kettő között genetikus kapcsolat sincs, akkor az utóbbira (a dunántúliira), mind a „szeletien”, mind pedig a „csoport” megjelölés félrevezető.”⁽²²⁾

Visszatekintve erre a régi cikkekre, valóban logikus, hogy ha a dunántúli ipar független a Bükk-hegység szeletienjétől, akkor annak a „csoportja” sem lehet.

Később Vértés L. ismét foglalkozott a szeletien problémájával. Cikke szintén F. Prošek munkájára válaszolt, de nem jutott egyértelmű eredményre.⁽²³⁾ Egy évvel később azonban, a Szelim-barlang iparával foglalkozva, a következőket írta: „Das transdanubische Szeletien weist entschieden Züge auf, die dem Moustérien mit Faustkeil und Blattspitzen in den nordwestlich von Ungarn gelegenen Gebieten ähnlich sind, doch scheint auch mit dem Spätmoustérien von Tata ein unmittelbarer Kontakt zu bestehen. Wir neigen immer mehr zur Auffassung, das zwischen das blattspitzenführende Moustérien vom Weinberghöhlen-, Kösten-, usw. Typ und die ältere Gruppe des transdanubischen Szeletiens das Äquationszeichen gesetzt werden kann, sowohl in Hinsicht des Alters, wie auch des Entwicklungsgrades.”⁽²⁴⁾

Mindkét csoport előfutára származási szempontból tehát valamely késői moustérien, mint pl. Tata a levalloisien karakterével. Ezt azonban Vértés L. később teljesen elvetette. — Vértés L. jól ismerte Gábori M. orosz nyelvű munkáját és a többi tanulmányokat is, de nem hivatkozott semmilyen előzményre.⁽²⁵⁾ Ezen a csekély-ségen azonban túltekinthetünk. . .

Egy összefoglaló tanulmányban Gábori M. később megismétli véleményét. Idézetek nélkül: két csoport létezik —, a Bükk-hegységi ipar helyi eredetű —, ezzel szemben a dunántúli ipar a tőlünk Nyugatra fekvő területekkel, mindenekelőtt a délnémet lelőhelyekkel áll kapcsolatban. — Tovább: eltekintve attól, hogy a dunántúli ipar a Bükk-hegységitől eltérő karakterű, az eredetének az iránya is más lehet. Ennek az iparnak erős moustérien elemei vannak. A tipológiai analógiák Kösten, Ranis, Mauern, Ofnet stb. felé vezetnek. Ismét meg-

állapítja a dunántúli és a Ny-szlovákiai ipar kapcsolatát (Dzeravá Skala), és az erős középső paleolitikus karaktereket.⁽²⁶⁾

Öt évvel később Vértes L. regisztrálja a magyarországi paleolitikus lelőhelyeket, megfigyeléseit. Ismét „A Szeleta-kultúra a Dunántúlon” címmel ír a kérdésről.

Első köztük a Jankovich-barlang. Megállapítja, hogy a lelőhely Szeleta-kultúrája sok vonásban különbözik a Bükk-hegységtől. Az egyik eltérés az, hogy a Jankovich-barlangban hasított alapú hegyek kerültek elő. A másik, hogy a kőszközökön erős levalloisien hatás érezhető. A talonok 68%-a facettált (!), és esetenként moustérien hegyszerűen munkálják meg őket. . . A jó tipológiai megfigyelések ellenére azonban: „A Jankovich-barlang Szeleta-kultúrája minden eltérése ellenére is azonosnak bizonyult statisztikus összevetés alapján a Bükk-hegységgel.”

Vértes ingadozik, hogy a két csoport eredete közös lehet-e vagy sem. „Amíg a németországi Weinberg (= Mauern) és Kösten anyagáról nem állt rendelkezésünkre részletes vizsgálat, a dunántúli Szeleta-kultúráttal ezzel hoztuk származási kapcsolatba.” Összefoglalva írja a következőket: „a Jankovich-barlang Szeleta-kultúrája összképében megegyezik a bükkivel, de sok fontos részletben eltér tőle. Jelenlegi ismereteink alapján származási körülményeit nem tudjuk rekonstruálni.”⁽²⁷⁾

Különös, hogy a dunántúli ipar meghatározása, eredete most sem oldódott meg, hanem lényegében visszatért a régi rendszerhez. Oka talán az igen bizonytalan rétegtani, kronológiai megfigyelések. És ezek, sajnos, ugyanilyen bizonytalanok ennek az iparnak a többi lelőhelyein is.

A dunántúli iparról ezután évekig nem hallunk. A probléma közben érik. Később azonban egy áttekintésben a következőket olvassuk a dunántúli ipar eredetéről: „A genetikai fejlődés pontjai, feltételesen: a Nyugaton még acheuléen tradíciójú moustérien (szakóca szerű eszközökkel) —, amelyből egyrészt egy micoquien jellegű ipar, másrészt egy néha továbbélő középső paleolitikum lett. (Schaber+Handpsitzen-Komplex és Faustkeil+Blattschaber-Komplex). Valószínűleg a Felső-Duna vidékén volt egy kialakulási centruma, ezek az előbbi délnémet lelőhelyek, amelyből később levélhegyes iparok lettek. (Altmühl-csoport). Ennek áthatását látjuk később (?) az eléggé bizonytalan korú, dunántúli, úgynevezett „szeletienben.”⁽²⁸⁾ (A kérdőjel arra vonatkozik, hogy valóban fiatalabb-e a dunántúli ipar, mint a középeurópai micoquien utolsó fázisa.)

Ugyanott: „A dunántúli civilizáció elsősorban a Jankovich-barlangból ismert. Datálása bizonytalan. (Würm 1–2 —, vagy idősebb?) Iparára jellemzőek a plankonvex levélhegyek, a levélkaparók, az inkább szakócára emlékeztető bifaciálisok. . . A csont- és kőszerszámok összetartozása kérdéses. Az anyag összefüggései — a Ny-szlovákiai lelőhelyeken kívül — Nyugat felé vezetnek (Mauern, Ranis, Ofnet, stb.): átfogóan a középső paleolitikumnál említett komplexek. Mindenesetre, mivel a dunántúli iparnak a névadó Szeleta-barlanggal és annak kö-

rével kapcsolata nincsen, a szeletien elnevezés formális, de aligha érvényes.”⁽²⁹⁾

Végül: „Nous pourrions achever là notre description des gisements actuellement connus du Paléolithique moyen de la Transdanubie, mais nous jugeons opportun d'insérer une digression sur un problème très important du point de vue de l'Europe centrale et orientale: la question dite du „Szeletien transdanubien” et de proposer une solution et une définition nouvelle. . .”⁽³⁰⁾ — A továbbiakban pedig, öt pontban, elolvashatjuk a probléma megoldását és a további következtetéseket.

Az idézett munka azonban — ismerve a Remete Felső-barlang ásatásának eredményét, a régibb lelőhelyek revízióját, tehát ennek a publikációnknak az irányát —, a részletekre érthetően nem tért ki.

Lássuk most tehát megegyezően —, más szemlélettel —, ennek a dunántúli ipartípusnak a kérdését, és ellenőrizzük a lelőhelyek adatait.

Megállapítható, hogy valamennyi probléma oka két tényezőben keresendő. Az egyik az iparok helytelen vagy bizonytalan tipológiai meghatározása —, a másik a lelőhelyek még sokkal bizonytalanabb kronosztratigráfiai, rétegtani viszonyai. Először az utóbbiról kívánunk általánosságban szólni.

Említettük, hogy mi a Würm eljegesedés hármastagolását használjuk. Ezt találjuk területünkön még a legmegfelelőbbnek —, akkor is, ha a tagolással kapcsolatban problémák merülnek fel. A Kárpátmedencében négy periódusú Würm — mint Nyugateurópában —, nincsen.

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ez a hármastagolás is — legalábbis részben —, fiktív. Magyarországon ugyanis nem ismerünk olyan lelőhelyet, ahol a Würm 2 „hideg” periódusa fauna-horizonttal, vagy litosztratigráfiailag bizonyítható lenne.

Úgy látjuk, hogy a Riss–Würm interglaciális után egy elég hosszú lehűlés következett. Ez a Würm lassú, bevezető szakasza: a korai Würm. Ezután jól körülhatárolható a Würm 1 hideg periódusa, egy glaciális szakasz, a Würm 1 maximuma. Ezt követően ismerünk egy enyhe, csapadékos, erdei klímájú időszakot —, a Würm 1–2 interstadiális. Ezután azonban, úgy látszik, egy hosszú, lassú, folyamatos lehűlés következett —, majd egy egészen rövid oszcilláció után a Würm utolsó leghidegebb periódusát tudjuk biztosan megállapítani. A Würm 2. fázisa tehát „beleolvad” ebbe a folyamatba —, de bizonyítani nem lehet. Majdnem egyetérthetnénk azokkal, akik szerint csak egy „Frühwürm” és egy „Hauptwürm” létezik.

A rétegtani viszonyokról közölnünk kell, hogy a magyarországi barlangokban mindig eróziót, réteggimosást állapítunk meg. Egyes rétegek, néha egész réteggomplexumok hiányoznak. A kimosás, a réteghiány legerősebb a Riss–Würm interglaciálisban —, majd éppen a Würm 1–2 interstadiálisban. Az utóbbi időszakban ugyan néha igen vastag rétegek képződnek, de rendszerint hiányosak és erősen keveredtek.

Ami most a „dunántúli szeletien” illeti, kutatóink ezt az ipart — a civilizációk „megkövetelt” sorrendje szerint —, következetesen a Würm 1–2 interstadiálisba helyezték. (Egyébként lehetséges ilyen is.) Ha szeletien

vagy Szeleta-kultúra —: a kora nem is lehetett más, mint a Würm 1–2 interstadiális. Ez már egyszerűen egy hagyományos „rendszer-kényszer” vagy „kényszer-rendszer” lett!

A datálás nehézségei ott kezdődnek, hogy ezzel az iparral több lelőhelyen hidegjelző állatfajok kerülnek elő. Ezeket pedig nem lehet az enyhe, humidus, erdei klímájú interstadiálisba helyezni. Ezért ennek az iparnak egyes lelőhelyeit (ill. rétegüket) — kényszerűségből és vagylagosan —, a Würm 1–2 interstadiális kezdetére, vagy a Würm 2 „tundrai fázisára” helyezték. A tundrai fázisra —, mely gyakorlatilag nincs. Tehát, hogy minél közelebb legyen egy hideg periódushoz.

Alá kell húznunk, hogy a fentieket a lelőhelyek rétegtani, faunisztikai revíziójánál erősen figyelembe kell venni. Akkor is, ha egy-egy lelőhely kronosztratigráfiáját továbbra sem sikerül megállapítani. Ez a régi ásatások módszerének következménye.

A dunántúli iparnak ma a következő lelőhelyeit ismerjük: *Jankovich-barlang*, *Kiskevélyi-barlang*, *Szelim-barlang*, *Csákvári sziklaürege*, *Piliszántói II. kőfülke*, *Bivak-barlang*, *a Remete Felső-barlang* és *Lovas*. Mindegyik a Dunántúl ÉK-i szögletében, elég szűk körzetben helyezkedik el. Kivétel Lovas, mely a Balaton É-i felvidékén fekszik. Ide tartozik még a Dzeravá Skala Ny-Szlovákiában.

Az ipar tipológiáját a következőkben összegezhettük:

Jellegzetesek a bifaciális, felületükön kagylósan retusált, többnyire plankonvex pointe foliacé-k, vagy „pointe à feuille”-ök. Ezek váltak elsősorban ismertté. Meghatározásuk azonban téves, és ezek a típusok a leggazdagabb lelőhelyen is az iparnak a 35%-át képezik. (Kb. 30 darab!) A bifaciálisok, melyek gyakran kis szakócákhoz hasonlítanak, valójában levél-kaparók (Racloir-biface) (Blattschaber), és nem hegyek. Középső paleolitikus karakterűek.

Közelebről: a bifaciálisok és a többi típusok is szilánkból készültek. Gyakori a facettált talon. Vértes L. szerint a Jankovich-barlangban 68%. Ez a jelleg nálunk a felső paleolitikumban gyakorlatilag nem fordul elő. Az eszközök bázisa gyakran nagyon vastkos. Alakjuk aszimmetrikus, keresztmetszetük többnyire plankonvex. A hátoldal néha csak részben retusált, és a sima hátoldalon feltűnően erős a bulbe de percussion. Gyakorik még az egyoldalón retusált, levél alakú kaparók, a „moustérien technikájú” eszközök.

A bifaciálisok között előfordulnak szakócához hasonló darabok, vastkos demi-biface-ok —, de gyakran nagyon finoman retusált, vékony, a „levélhegyekhez” közelítő típusok is. Ezért az a gondolat is felmerült, hogy a fő lelőhelyen (a Jankovich-barlangban), a 6 m vastag rétegsorban, az ipar különböző fejlettségű fázisai összekeveredtek. Az erős rétegeveredést teljesen elfogadjuk —, ezek a típusok azonban szerintünk egy ugyanazon ipar eszközei.

Végül a bifaciálisokkal, fél-bifaciálisokkal együtt a face plan típusok, levalloisien szilánkok (facettált talonnal, bulbussal), moustérien kaparók, völgyelt eszközök, fogazott eszközök és különféle kaparótípusok ismertek. Ezek teszik ki az anyag nagyobbik részét.

Az anyagot áttekintve ez az eszközkészlet középső paleolitikus jellegű. Egy középső paleolitikum bifaciálisokkal —, mint amilyen a Duna felső szakaszának vidékén található. G. Bosinski munkáját és a délnémet iparokat közvetlenül is ismerve állíthatjuk, hogy nincs egyetlen típus, amely az ottani „középeurópai micoquienben” és az Altmühl-csoportban ne találánk meg. A Jankovich-barlangban még a nagyon jellegzetes „Bockstein-kés” is előfordul (!) — az egyetlen darab a Kárpát-medencében —, kutatóink azonban eddig ezt a speciális eszközt észre sem vették.

További problémát okozott az, hogy ezzel az iparral együtt (??) —, három lelőhelyen —, aurignacien csonteszközök kerültek elő. (Jankovich-barlang, Dzeravá Skala, Bivak-barlang.) Ezek többnyire hasított alpu hegyek, ún. „Olschewien hegyek”, stb.

Előre közölhetjük, hogy a három lelőhely közül az egyikben a csonteszközök rétegtani körülményei teljesen bizonytalanok —, a másik kettőben viszont más rétegben voltak, mint a kőeszközök. Mindenesetre az aurignacien csonthegek és a „széletien” kutatóinkat nagyon megzavarta —, és a datálást még inkább a Würm 1–2 interstadiális felé vitte.

Lássuk ezután a lelőhelyek ásatási megfigyeléseit, a rétegtani-kronológiai adatait.

Lovas különleges lelőhely. Itt a dolomit-fennsík természetes üregeiben okker-bányák gödrei kerültek elő. Az élénk vörös limonitos, hematitos agyagban több mint száz, csontból, agancsból készült szerszámot találtak. Óriásgím és jávorszarvas csontjaiból, agancsaiból készültek. Az egyik szerszámon geometrikus díszítés látható.⁽³¹⁾

Ezekkel a speciális eszközökkel egy „jellegzetes dunántúli technikával készült levélhegy, vagy levélkaparót” találtak. A lelőhely civilizációját ez határozta meg. Szerintünk viszont ez a darab nem elég jellegzetes ahhoz, hogy feltétlenül a fenti ipartípushoz soroljuk.

A datálás alapja az volt, hogy a faunában a *Megaloceros* dominál, —: „ezt a szarvasfajt Magyarországon eddig még nem ismerjük a W 1/2 interstadiálisnál fiatalabb rétegekből”.⁽³²⁾ Ennek alapján Vértes L. Lovas korát a Würm 1–2 interstadiális első harmadának a végére helyezte.

A legújabb vizsgálatok szerint kiderült, hogy Lovason az összes *Megaloceros*-nak tartott szarvas —: *Alces* (!). Az új meghatározás szerint a lovasi anyag kora a „Varbó fázis” —, tehát a Riss–Würm interglaciális jól ismert, utolsó, meleg periódusa lenne.⁽³³⁾ Részünkről azonban nehezen tudjuk elképzelni — a mi területünk viszonylatában —, hogy a Riss–Würm végén okkerbányászat, valószínű kitermelés, ilyen kitűnően megmunkált csontszerszámok, geometrikus díszítés lett volna. Elképzelhető talán, hogy a bánya és a szerszámok sokkal fiatalabbak, esetleg posztglaciális korúak. Esetleg az is, hogy a szerszámok más korszakban kerültek ide.

A kérdésben nem tudunk állást foglalni. A vita a paleontológusoké. Fentiek után azonban Lovast kiejthetjük a dunántúli iparok közül.

Kronológiai szempontból hasonló a helyzet a *Csákvári sziklaüreggel*. Itt egyetlen szilánkot találtak, amely

némileg a Jankovich-barlangiakra emlékeztet. A sztratigráfia teljesen tisztázatlan, és a régészeti anyag összekeveredett. Sem tipológiai, sem kronológiai szempontból nem tudjuk használni. Ha a szilánk a felső rétegekből került elő, akkor Vértes L. szerint „a Würm 2 eljegesedés előtti”.⁽³⁴⁾ A nagy számban levő hiénával, oroszlánnal, valamint lóval, gypjas orrszarvúval, rénnel azonban — ma már ez is nagyon kérdéses! Ha viszont a szilánk esetleg az első rétegben volt, akkor a fauna alapján biztosan nem fiatalabb a Würm 1-nél.

A *Jankovich-barlang* a dunántúli ipar legfontosabb lelőhelye. Eszköztípusait fentebb ismertettük. A barlang első termék és a később felfedezett hátsó részének rétegsora kissé eltér egymástól —, az ásatások során többször is változott —, és gyakorlatilag ma már rekonstruálni alig lehet.

Az ásatás első évében, 1912-ben, Hillebrand J. az első teremben 2 m vastag holocén réteget tárt fel. Alatta sárgás, törmelékeny agyag következett (ebben gyakori a rén, és gazdag a rágcslófauna). A még mélyebben fekvő rétegekben a barlangi medve uralkodik. A legelső, steril réteg felett „egy erős bulbusu moustérien hegy és egy pengeszerű kaparó” került elő. (Hillebrand J. szerint az utóbbi retusa nem nagyon egyezik az aurignaciénéval.) „De hogy nem abba a civilizációba tartoznak, mint gondolnánk, bizonyítja egy babérlevél alakú hegy. (Solutréen vagy protosolutréen.)” A két előbbi eszközt tehát csak „mint régebbi korokból fennmaradt típust lehet értelmezni”.⁽³⁵⁾

Hillebrand J. később közli a rétegsort, és a barlang hátsó részének iparát, ahol már több mint száz eszközt találtak. Valamennyi „solutréen” típusú. Közülük hús lánzsáhegy. Utóbbiak közül hat darabot rajzban is közöl.⁽³⁶⁾ Valamennyi kifejezetten középső paleolitikus jellegű.

Csak 1917-ben írja le, hogy a legelső rétegben is vannak leletek — ugyanannak a civilizációnak a szerszámai, mint 4–5-m-el feljebb (!) —, és csak ekkor állapítja meg, hogy a barlangban sötétebb és világosabb rétegek váltakoznak. A nehézségeket tehát az ásatás módszerének tudhatjuk be.

A sztratigráfia változását felesleges az ásatások sorrendjében tovább nyomozni. Hillebrand J. összefoglaló munkája szerint a külső terem rétegei a következők:

1. Humusz (holocén) — 2. Világos sárga, mészköves agyag (magdalénien = gravettien) — 3. Vörös agyag (idősebb solutrén) — 4. Plasztikus sárga agyag.⁽³⁷⁾

A belső teremben, ahol az ipar túlnyomó része került elő, a rétegsor azonos, de a vörös agyag több, mint 6 m vastag. Hillebrand J. szerint a rétegek igen gyorsan képződhettek, mert ebből 5 m vastagságban ugyanaz az ipar, a régebbi solutrén került elő. Ezek világosabb és sötétebb vörös-sárga agyagok. Jelentősnek tartjuk, hogy ezekkel az eszközökkel együtt moustérien típusok kerültek felszínre. (!) — A faunából csak barlangi medvét, hiénát, oroszlánt, farkast, lovat, és rént említ.⁽³⁸⁾ A fajoknak ez az együttese azonban a mi területünkön nem interstadiális kori!

A bennünket érdeklő ipart tehát elsősorban a barlang hátsó részében találták. Megállapíthatjuk, hogy a vörös

ses rétegben —, de ezt a 6 m vastag rétegkomplexumot nem bontották szintekre. Ezenkívül világos, hogy itt egyes rétegek hiányzanak, kimosódtak vagy összekeveredtek.

Kadić O. szerint a barlang sztratigráfiája alulról felfelé: 1. steril agyag — 2. a barlang hátsó részében vörös, mészköves agyag (barlangi medvével és a jellegzetes eszközkészlettel) — 3. sárga, mészkőtörmelékeny agyag sok kisemlőssel és rénnel. Ebben uralkodó faj a *Dicrostonyx*, az *Ochotona* és a *Lagopus albus*.⁽³⁹⁾ Az uralkodó, erősen hidegjelző fajok alapján még világosabb, hogy a 2. és a 3. réteg között réteghiánnyal, kimosódással kell számolni.

A Jankovich-barlang vastag, vörös rétegében az ipart tehát nem tudjuk szinthez kötni. Ami a csonteszközöket illeti, két lehetőség van. Az egyik az, hogy a csont-hegyek, stb. réteggépződés nélkül, ill. egy erős réteggimosás után kerültek a kőeszközök „mellé” —, *de nem tartoznak a levélkaparós, „levélhegyes” középső paleolitikumhoz.* A másik lehetőség — amit már Vértes L. is észrevett —, hogy a csonteszközöket az ásatás első éveiben találták. Ezt bizonyítja a leltárba vételük. *Tehát a legfelsőbb szintekben kerültek elő, és nem is voltak együtt a kőeszközökkel.* Tipológiai szempontból a csontipar és a kőeszközkészlet egyszerűen nem tartozik össze.

A barlang faunáját rétegenként nem választották szét. A fauna vegyes, és a Würm 1 maximumán kívül a korai Würm bármelyik szakaszába besorolható lenne. Éppúgy élhetett a Würm 1–2 interstadiális elején, mint a Würm 1 előtt. Az ipart mindenestre a Würm 1 körüli időszakra helyezhetjük. Ugyanúgy, mint ennek a „blattschaberblattschaberblattschaber” parallelejt.⁽⁴⁰⁾

A határainkon kívül eső *Dzeravá Skala* kérdését itt csupán érintjük. Nézetünk szerint ugyanaz a helyzet, mint a Jankovich-barlang esetében.

Az első ásatásokat szintén Hillebrand J. végezte. A sztratigráfia: 1. humusz, alatta erősen tufás agyag (holocén) — 2. sárga, majd vörös és szürkésbarna agyag. (Ez tehát három szint vagy réteg!) Az eszközök különböző mélységből kerültek elő. 2 m mélységben egy tűzhely volt. Ebben az időben még csak 5 eszközt talált. Közülük az egyik, amely a vörös-sárga agyag felső részében volt, „teljesen megfelel a Szeleta és a Balla-barlang durva kidolgozású babérlevél formáinak, melyek korban megelőzték a solutrént. . .”⁽⁴¹⁾

Ismételjük néhány megállapítást az eredeti publikációkból! Jankovich-barlang: „egy erős bulbusu moustérien hegy és egy pengeszerű kaparó”. . . „régebbi korokból fennmaradt típusok”. . . A rajzban közölt eszközök középső-paleolitikus jellegűek. . . Hillebrand J. kiemeli, hogy a „solutréennek” moustérien típusok kerülnek elő (a fauna viszont nem interstadiálisra jellemző). . . A 3. rétegben a *Dicrostonyx*, az *Ochotona*, a *Lagopus albus* uralkodik. (Hidegjelző fajok). . . Az aurignacien csonteszközöket valószínűleg nem abban a rétegben találták, mint a kőeszközöket. . . A Dzeravá Skalában az eszközök tipológiailag „megelőzték a solutrént”. . .

A Dzeravá Skalában a kormeghatározás kérdésében ismét csak a faunára támaszkodhatunk. Ugy látjuk, hogy a fajok a barna rétegben is hideg klímára utalnak, mint a

hiéna, a *Lemmus obensis*, a *Dicrostonyx*. Közéjük tartozik az *Ochotona*, a *Rangifer*, a *Leo*. Az utóbbi a mi területünkön a Würm 1 körül korán kipusztuló faj. *Ez a fauna azonban nem felel meg a Würm 2 idejének!*⁽⁴²⁾

A későbbi ásatást meglátogatta E. Bächler, aki a „protosolutréen réteg” alatti szürkés agyagból egy hasított alapú csontheget húzott ki. A hegy kiállt a szelvényből. Különösnek tartjuk, minthogy ez a szürke réteg egyébként steril volt és más eszköz nem is került elő belőle. Itt is kialakult tehát az aurignacien-solutréen „sorrend” (?)⁽⁴³⁾

Az 1950-es évek elején F. Prošek végzett újabb ásatásokat a Dzeravá Skalaban. 9 réteget különített el. Az ipart a 8., szürkés-zöld rétegben találta, amely szürkésbarna rétegbe megy át.

Elég egy pillantást vetni a rétegsorra, hogy megállapítsuk: ez a réteg rendkívül krioturbált, kimosott, és valószínűleg kevert.⁽⁴⁴⁾ Ebben a rétegben 9 szeletien hegyet, 3 kaparót, 1 retusált pengét, 1 vakarót, 1 tompított hátú pengét, és több mint 20 törött csontheget talált, ami szintén krioturbációra és keveredésre utal. Talán nem az ásatás —, hanem a réteg képződése idején.

F. Prošek nézete a következő: „Si nous considérons l'industrie szeletienne comme un ensemble, nous remarquons qu'elle comprend deux parties. La première partie est certainement moustérienne. Elle est représentée, comme dans la technique de l'éclatement des nucléus irréguliers et en forme de disque, de même, dans les artefactes que sont racliers et les pointes. On ne peut du tout séparer cette partie du moustérien.(!) — La deuxième partie est formé d'éléments de l'aurignacien ancien et moyen. . .” —, amelybe a felső paleolitikus típusok és a csonthegek tartoznak. (Ismételjük meg: „si nous considérons. . . comme un ensemble.”) — A konklúzióban F. Prošek megismétli: „L'industrie szeletienne se compose de deux partis, de la partie moustérienne, et de la partie aurignacienne. Dans cette industrie, l'industrie moustérienne est prédominante, tandis que l'aurignacien est au second plan”.⁽⁴⁵⁾

A faunát sajnos nem ismerjük. — A réteg kora szerintünk bizonytalan —, és a kétféle ipar ugyanúgy kerülhetett elő „együtt”, mint a Jankovich-barlangban. — A Dzeravá Skalaban talált gyermekfogra még visszatérünk.

Visszatérve a mi területünkre, a következő lelőhely a *Szelim-barlang*. Ásatását, sajnos, szinte már különlegesen rossz módszerrel végezték. A faunája azonban rétegenként, szintenként igen jól elkülönítették. A rétegsor a következő:

1. Fekete humusz (A réteg) — 2. Sárga lösz (B réteg) — 3. sötétbarna porózus agyag (C réteg) — 4. homok (D réteg) — 5. sárga agyag a barlang padlóján (E réteg).

A B réteget a fauna alapján alsó és felső szintre lehetett bontani. A felső B₁ szintben gyakori a rén, a lemming, a hófajd. A B₂ réteg idősebb, és ebben a barlangi medve, a hiéna a gyakori. — A C rétegben kevés eszközt találtak —, a D réteg majdnem steril. Végül az E réteg több szintre osztható. Utóbbiak közül az E₅ réteg kevés ipart tartalmazott. Ezt mi az érdi és a tatai eszközkészlettel tudjuk azonosítani.

A jelentős vastagságú kitöltés miatt sajnos nem állapítható meg, hogy mi lehetett az E réteg felsőbb szintjeiben, vagy a D és a C rétegekben?

Az egyetlen eszköz, mely valóban a Jankovich-barlangi „legfejlettebb levélhegyekkel” azonos — állítólag — a B₂ rétegben került elő. Vértes L. is „háromszög alakú, szakóca-kaparóra emlékeztető levélkaporóként” említi. A meghatározás teljesen precíz! A réteget a Würm 2 bevezető szakaszára datálja —, de azonnal hozzáteszi, hogy ennek ellentmond a réteg rágcsáló-faunája, melyben lemmingek fordulnak elő.⁽⁴⁶⁾

A faunisztikai anyagot még a B₂ szinten belül is felső és alsó részre különítették el. (Mottl M. munkája.)

A B₂ felső részének fajai: *Ursus spelaeus* (ritka), *Rangifer tarandus* (domináns), *Dicrostonyx torquatus*, *Coelodonta antiquitatis*, *Lagopus mutus*. — A B₂ alsó részének fajai: *Ursus spelaeus* (gyakori), *Canis lupus*, *Hyaena spelaea*, *Rangifer tarandus* (gyakori), *Alces alces*, *Equus sp.*, *Elephas primigenius*.

A domináns fajokhoz hozzá kell tennünk, hogy az utóbbi faunában a farkas 23, a hiéna 33, a mammut 37 csonttal szerepel.

Ismerünk azonban még egy faunalistát a B rétegről, mely nincs szétbontva szintek, alszintek szerint. Fajai a következők: *Mammuthus primigenius*, *Meles meles*, *Cervus elaphus*, *Cervus canadensis arct.*, *Cervus maral*, *Alces alces*, *Lepus sp.*, *Canis lupus*, *Vulpes vulpes*, *Ursus spelaeus*, *Ursus arctos*, *Rangifer tarandus*, *Rangifer arcticus*, *Putorius eversmani*, *Rupicapra rupicapra*, *Hyaena spelaea*, *Coelodonta antiquitatis*, *Equus sp.*

Fenti faunához hozzá kell tennünk, hogy benne legnagyobb darabszámmal (80 db) a rén szerepel. Ezenkívül Jánossy D. vizsgálata alapján ismerünk egy gazdag rágcsáló-faunát a B₁ és a B₂ rétegből. Ezekben többek közt megtalálható a *Dicrostonyx torquatus*, a *Microtus nivalis* —, mint valóban hidegjelzők —, és a sztyeppei jellegű *Ochotona* is.

A B réteg faunáját értékelve megállapítható, hogy a fajoknak ez az összetétele, együttese: jellegzetesen Würm 1 előtti. A Würm 1 kulminációjára jellemző fajok még nem jelennek meg.

Ilyen és hasonló faunák alapján tételezzük fel, hogy amit a Würm 2 „tundrai fázisának” tartanak, az a Würm 1 kezdete.

Ellenőrzésül nem közöljük a mélyebben fekvő C réteg faunáját, de megállapítható, hogy lényegében nem tér el a B rétegetől. Megtalálható benne a hiéna, a rén, a ló, a gyapjas orrszarvú, a mammut, a kőszáli kecske, az óriás gím, a jávorszarvas, stb. A fajok összetétele esetleg enyhébb éghajlatra utal, mint a B rétegé.

A *Pilisszántói II. kőfülkében* Vértes L. 10 réteget különített el. Az első öt réteg jelenkori. Ezek alatt egy mésztufás záróréteg következik —, majd a 7. löszös, a 8. agyagos lösz, a 9. mészkőtörmelékes barna réteg és a 10. mészkőtörmelékes vörösbarna réteg fekszik. — „Az alsó rétegekben — ezeken a löszös agyagot, a barna és a vörösbarna rétegeket értjük —, mindössze két kovaeszköz volt.”⁽⁴⁷⁾ Mindkettő kaparó. Az egyik nagy bulbusu, mint a Jankovich-barlang típusai.

Nyitva marad a kérdés, hogy a három réteg közül melyikben került elő a két eszköz? — Erre azonban többé már nem fogunk választ kapni —, a kevés fauna pedig Vértes L. szerint nem alkalmas kronológiai tagolásra. A magunk részéről csupán feltételezzük, hogy a legalsó, mészkőtörmelékes, vörösbarna réteg — mint más lelőhelyeken is —, esetleg a Riss–Würm maradványa lehet. Ennek a felette fekvő réteg faunája sem mond ellent.

A *Kiskevélyi-barlangban* ennek az iparnak a helyzete sokkal egyértelműbb. A rétegek datálására több alternatíva létezett. Az, amelyben az eszközök előkerültek, esetleg a Würm 1–2 interstadiális alatt képződött —, de lehetséges a Würm 1–2 interstadiális eleje — vagy a Würm 1 is.(!)

A rétegsor Hillebrand J. szerint a következő: 1. holo-cén — 2. sárgásszürke, törmelékes agyag — 3. sárga, plasztikus agyag — 4. puha, kevés mészkőtörmeléket tartalmazó barnás-vörös agyag — 5. sárga, plasztikus agyag.

Az eszközök a barna agyagban, egy tűzhely feletti, ill. a tűzhely körüli szintben feküdtek. Ezt a réteget csak a 4.-el lehet azonosítani. Hillebrand J. közölte a rétegszelvény rajzát. Ezen jól látható, hogy a kitöltés hiányos, a rétegek elvékonyodnak, kimosódtak. Ugyanott találjuk öt eszköz rajzát is. *Ezek levélkaparók, és szabályos moustérien kaparók. Együtt kerültek elő.*⁽⁴⁹⁾

A barlang egyes rétegeiről, ill. iparokról a következő sorrendet kapjuk: a 2. rétegben magdalenien eszközök (= gravettien) — a 3. réteg felső részében magdalenien (= gravettien), alsó szintjében solutréen (?) — Hillebrand J. kérdőjele —, a 4. rétegben protosolutréen (középső paleolitikus típusokkal). Az utóbbi réteg egyébként, amelyben a tűzhely volt, csonka, erodált.

Hillebrand J. részletesen ismertette a barna réteg eszközeit. Hosszú mondatait igyekszünk lefordítani, bár ugyanott németül is megjelent.

„A sárga agyag alá telepedő barnás agyag felső szintjében egy nagyon szabályos, szép megdolgozása, csenevész kis szakóca került elő, amely nagyon emlékeztet a Szeleta és a Balla barlangok presolutréen rétegeiből kikerült hasonló formákhoz. . . Ugyanannak a barnás agyagnak mélyebb részében levő tűzhelyből és annak közvetlen körzetéből több olyan eszköz került ki, melyek mind csak az egyik oldalukon vannak megmunkálva és általában magukon viselik a készítésüknél képződött bulbe de percussiont. . . Ugyaninnen pengék egyáltalán nem kerültek ki, csak primitív fűrók és kaparók. Egyik darabon szép, lépcsős retus látható, mely megmunkálást R.R. Schmidt „Stufenretouch”-nak nevezett el. Ha ehhez hozzáveszem, hogy a Kormos dr. által felfedezett és kutatott tatai lelőhelynek az egyik lépcsős retussal ellátott kaparója az anyag és a megmunkálás szempontjából pontos mása az említett kaparónak, és hogy az eszközök általában ugyanabból a jáspis kvarcitkavicsból készültek, mint a tatai lelőhely esetében (= vöröses barna radiolarit), úgy nagyon valószínűnek látszik, hogy a *Kiskevélyi barlang alsó barnás rétegeit és az említett tűzhelyet a tatai lelőhellyel egykorúnak kell venni.*”⁽⁵⁰⁾ (A kurzív rész a mi kiemelésünk.)

Hillebrand J. meglátása nagyon jó. Ez az ipar valóban hasonló korú Tatáéhoz —, ugyanis Tatát közvetlenül a Würm 1 előtti időszakra helyezük.⁽⁵¹⁾

A barna réteg teljes faunáját nem sorolhatjuk fel, de a *Felis spelaea, Hyaena spelaea, Cervus elaphus, Megaloceros, Rangifer, Rupicapra, Coelodonta antiquitatis, Bos primigenius, Equus sp., Hystrix sp.* és első sorban az *Asinus hydruntinus* alapján a rétege biztosan datálható. *A fajoknak ez az együttes határozottan Würm 1 előtti —, és az eszközkészlet, amelyben Hillebrand J. sorai szerint a „csenevész szakóca”, az ívelt kaparó és a plankonvex kaparók együtt kerültek elő, a középső paleolitikumba tartoznak.*

A *Bivak-barlang* eklatáns példája annak, hogyan változik meg egy ipar meghatározása és datálása egy előzetes teória kedvéért.

A lelőhelyet Jánossy D. és Vértes L. tárta fel 1953-ban. A rétegsor a következő: 1. humusz — 2. sárga réteg — 3. narancssárga réteg (csak helyenként található meg) — 4. sárgásszürke réteg — 5. szürke réteg — 6. vörösbarna réteg a barlangfenéken.

A „dunántúli szeletienhez” egy levélhegy, két kaparó, egy pengetőredék és két csont lándzsahegy töredéke tartozik.

A publikáció szerint: „A babérlevél hegyet és a pengét Jánossy D. a sárgásszürke és a szürke réteg határán találta. Az egyik csonteszköz még magasabban, a narancssárga és a sárgásszürke réteg között került elő.” — Tovább: „Az egyéb szeletien eszközöket a szürke rétegben találták. Ennek a csoportnak a csonteszköze a barlangnak olyan részében került felszínre, mely az előzetes ásatás miatt zavart volt, de ahol a sárga a narancssárga és a sárgásszürke réteg már eredetileg is hiányzott.”⁽⁵²⁾

Fentiek szerint a második csonteszközt figyelmen kívül hagyhatjuk. Az előzetes beásás miatt ugyanis rétegtani megfigyelés men is volt lehetséges. Sokkal fontosabb a másik csonteszköz pontos rétegtani helyzete.

Vértes L. szerint az 5. rétegben, és ennek, valamint a 4. réteg határán néhány dunántúli jellegű szeletien eszköz feküdt —, köztük egy levélhegy. Utóbbi megmunkálása a Jankovich-barlang kezdetleges hegyeivel azonos. Ezekkel együtt kaparók, Szeleta-kaparók és durva pengék kerültek elő. Ezek is jellemzőek a dunántúli szeletien korai szintjére. Velük együtt találták a két csonteszközt is. (Mint látható, a két csonteszköz helyzete ismét megváltozott!)

A komplex vizsgálatok alapján Vértes L. szerint ez a civilizáció — az 5. és a 4. réteg — a Würm 1–2 interstadiális második felébe és a Würm 2 tundrai fázisába tartozik. Sőt, itt lehet a dunántúli szeletien korát a legbiztosabban meghatározni. Szerző szerint az aurignacien is ekkor érkezett erre a területre, és esetleg biológiailag is keveredett a dunántúli szeletienel.⁽⁵³⁾ Ezt bizonyítanák a csonthegek. (!?)

Nézzük ezután a 4. sárgás-szürke és az 5. szürke réteg sztratigráfiai, paleontológiai adatait. Tehát a „határ-kérdésüket”, és geokronológiai helyzetüket.

A paleontológiai anyagot Kretzoi–Varrók S. rendkívüli pontossággal dolgozta fel. Az eredeti publikáció konklúziójában írja: „Különösen a rétegről rétegre meg-

állapított, az egyes faunaelemek százalékos eltolódása alkalmas arra, hogy a merev ellentéteket jól ábrázolja a felső és az alsó rétegek között, és hogy ebből ezek között diszkordanciára következtessünk". (A kurzív rész a mi kiemelésünk.)

Anélkül, hogy tovább idéznénk a faunisztikai értékelést, Kretzoi-Varrók S. a továbbiakban ismét határozottan leszögezi, hogy a faunák éles különbségei a rétegek között diszkordanciát, réteghiányt bizonyítanak. A két alsó réteg egy interstadiális alatt képződött – ezután réteghiány állapítható meg (stadiális + nedves, eróziós fázis) –, majd a két felső réteg inkább kontinentális, periglaciális periódusba tartozik.⁽⁵⁴⁾

Legfontosabb az, hogy az 5. és 4. réteg között réteghiány, éspedig erős réteghiány állapítható meg. (Stadiális + nedves, eróziós periódus) Ezek szerint a Bivak-barlang másik csonteszköze lényegesen fiatalabb rétegben feküdt, mint az 5. rétegben, ill. annak tetején a kőeszközök –, és egyáltalán nem tartoznak össze.

Ugyanezt a megállapítást találjuk Hermann M., a kiváló mikromineralógus elemzésében is. Szintén kimutatja, hogy a 4–5. rétegek között réteghiány van, eróziós fázis volt. Nincs successió közöttük.⁽⁵⁵⁾ – Vértes L. tehát, ugyanabban a tanulmányban, egyszerre két munkatársának eredményét másította meg –, egy előre feltételezett meghatározás kedvéért.

Ha most áttekintjük a szürke réteg faunáját, egyetlen faj sem mutat arra, hogy interstadiális korú lenne. Ezzel szemben a fauna összetétele – köztük *Dicrostonyx*, *Canis spelaeus*, *Ursus arctos*, *Ursus spelaeus*, *Cervus elaphus*, *Megaloceros*, *Rangifer tarandus*, *Ibex*, stb. – teljesen megfelel a Würm 1 kezdetének. Megállapításunkkal egyébként Kretzoi M. is egyetért. Az előző datálás szorította „egyfajta kényszer” volt.⁽⁵⁶⁾

A Bivak-barlangnak ezt a rétegét tehát a Würm 1 elé helyezzük. A faunája körülbelül egykorú a Remete Felső-barlang kultúrrétegével.

Végül felvetődik a kérdés, hogy ezzel a bifaciális eszközökkel iparral nem került-e máshol is neandertali maradvány elő? Úgy tűnik, van, volt ilyen lelőhely.

A Dzeravá Skalaban Hillebrand J. egy fogat talált. (6–7 éves gyermeké.) A fog a Jankovich-barlangi típusú eszközkészlet között került elő. Jobb alsó moláris ($M_2/2$) –, jól meghatározható. A korona négy csúcsú, normálisan dimenzionált. Külső oldalán megfigyelhető volt a *Sulcus transversalis*. Ez a recens embernél ritkán található –, de pl. a krapinai *neandertalensis*eknél állandó, jellemző. Hillebrand J. ezért M. de Terra-val együtt ezt archaikus jellegnek tartotta.⁽⁵⁷⁾

Bartucz L. 1940-ben, a Subalyuk-barlangról megjelent monográfiájában megismétli Hillebrand J. megállapítását –, aki úgy nyilatkozik, hogy a fog a réteg geológiai kora miatt mégis a H. sapienshez tartozik.⁽⁵⁸⁾

A fog meghatározását tehát ismét az eszközkészlet, a „protosolutréen”, a „felső paleolitikum” befolyásolta. Mi elég valószínűnek tartjuk, hogy a Dzeravá Skalaban szintén *neandertalensis* lehetett. A további vizsgálatokig fenntartjuk a lehetőséget, hogy a Remete Felső-barlang három foga esetleg nem szoros értelemben neandertali.

De feltétlenül archaikus, legfeljebb úgynevezett „gracilis” palaeoanthropus, vagy presapiens jellegűek.

Az eredményeket az alábbiakban összegezzük:

Több oldalról bizonyított tény, hogy a dunántúli bifaciális-levédkaparós iparnak a Bükk-hegység valódi szeletienjével sem származási, sem fejlődési kapcsolata nincs. Még konvergens jelenség sem áll fenn köztük. Következésképpen a dunántúli iparra a „szeletien” elnevezés sem jogosult –, nem szeletien.

A dunántúli ipar tipológiai szempontból egyértelműen a középső paleolitikumba tartozik, annak egy késői fázisa –, ahogyan az eszközkészletét jellemeztük. Ezzel a meghatározással a kora is egyezik. Több lelőhelyen a Würm 1 előtt élt, vagy Würm 1 körüli. Fenntartjuk a lehetőségét, hogy egyes helyeken esetleg túlélte a Würm 1 maximumát.

Ennek az iparnak területünkön nincs helyi előzménye. Nem származott a Bükk-hegység moustérienjéből, sem a Dunántúl középső paleolitikumából. Előzménye tipológiai és kronológiai valószínűleg a délnémet terület középeurópai micoquienje, annak csoportjai. A dunántúli ipart nem nevezhetjük micoquiennek, mert néhány vonással mégis kissé eltér azoktól. Ez a nyersanyag, a földrajzi távolság, a környezet, stb., tehát a módosulás következménye. Ezért ezt az ipart az első és leggazdagabb lelőhely után „jankovichien” néven kívánjuk bevezetni.

Mégegyszer hangsúlyozzuk, ez az ipar az említett civilizációnak egy módosult formája, és hogy a délnémet terület egymást követő ipartípusai szintén a Würm 1 előtt, alatt, az utolsó, az Altmühl-csoport esetleg közvetlenül a Würm 1 után élt.

Végül meg kell említenünk, hogy ennek az iparnak egy-egy eszköze a Bükk-hegységből is ismert.

Az egyik a Háromkúti-barlang szakócára emlékeztető eszköze – (Valójában levélkaparó). Kadić O. acheuléen jellegűnek tartotta (!). Ez a fél-bifaciális – vaskos bázissal, facettált, hátoldali levélkanyitással –, teljesen azonos a Jankovich-barlang megfelelő típusaival. Az azonosságot egyébként már H. Breuil is megállapította.⁽⁵⁹⁾ Azt is észrevette, hogy ez az eszköz az ausztriai Gudenus-barlang egyik darabjával egyezik.

Ezt személyesen is módunk volt megállapítani.⁽⁶⁰⁾ – Feltűnő egyébként, hogy H. Breuil és H. Obermaier a Gudenus iparát „Acheuléo-moustériennek” határozta meg (tulajdonképpen acheuléen tradíciójú moustérien). G. Bosinski már határozottan a középeurópai micoquien „Bockstein fáziséhez” sorolja –, Gábori M. szerint pedig micoquien tradíciójú középső paleolitikum⁽⁶¹⁾, és utal a Bockstein típusú iparokra. A szálak tehát ismét összefutnak.

A Háromkúti-barlang eszköze Kadić O. szerint egyezik a három miskolci szakócák egyikével. Ezzel annak idején H. Breuil is egyetértett.⁽⁶²⁾ Ez a három szakóca indította meg a barlangok rendszeres kutatását Magyarországon. Kettő közülük különlegesen nagy méretű. A harmadik, melyet itt említünk, kisebb, háromszögletű.

A harmadik a Herman-barlang egyik eszköze, mely az előbbi miskolci darabbal tökéletesen egyezik.⁽⁶³⁾ És

ezek után a miskolci és a Herman-barlangi eszköznek szinte pontos analógiáját ismét a Gudenus-barlang iparából ismerjük.⁽⁶⁴⁾

Mind a három eszköz teljesen kiüt a Bükk-hegység iparaiból. Az is jellemző, hogy a Háromkúti-barlang levélkaparójával együtt csak egy egyenes élű moustérien kaparó, és egy szintén Jankovich-barlangi típusú bulbosos kaparó került elő.

Volt-e konkrét kapcsolat a Bükk-hegység és a Dunántúl jankovichienje között –, egyelőre nem tudjuk megállapítani.

Magyarország területén azonban más, levélhegyes-levélkaparós középső paleolitikumot is ismerünk. Ilyen Hont iparának egy része (publikálatlan) –, a miskolci Avas-tető eszközei, melyeket mezolitikusnak vélték⁽⁶⁵⁾

–, és a Bükk-hegység környékén, nem barlangokban, hanem dombtetőkön gyűjtött eszközök.⁽⁶⁶⁾ Fenti adatok alapján valószínű, hogy a Bükk-hegység szeletienje nem az ottani moustérienből, hanem az utóbbi iparból alakulhatott ki. Az Eger-Kőporos ipara szerintünk szintén nem a mezolitikumba, hanem a paleolitikumba tartozik.⁽⁶⁷⁾

Visszatérve még egyszer a dunántúli jankovichienre, feltűnő, hogy az eddig ismert hét barlangi lelőhelyről összesen kb. 180 eszközt ismerünk. Úgy látszik tehát, hogy ezek mind csak átmeneti, alkalmi tanyahelyek, és az igazi állomások talán szabad ég alatt lehettek.

A jankovichien teljes iparát egy következő tanulmányban fogjuk közzétenni.

A kézirat teljes terjedelemben megjelenik francia nyelven az ActaArchHung 1984. évi kötetében (szerk.).

Rövidítések

ActaArchHung	Acta Archaeologica Academie Scientiarum Hungaricae	Gábori 1976	M. Gábori: Les civilisations du Paléolithique moyen entre les Alpes et l'Oural. Budapest, 1976. 78–79.
ArchHung	Archaeologia Hungarica	GeolHungSerPaleont	Geologica Hungarica Series Paleontologica
Bosinski 1967	Bosinski: Die Mittelpaläolithischen Funde im Westlichen Mitteleuropa. Köln 1967.	Hidrológiai Közl	Hidrológiai Közlemények
Breuil 1923	H. Breuil: Notes de voyage paléolithique en Europe centrale. L'Anthropologie XXXIII. 1923. 326.	Hillebrand 1935	J. Hillebrand: Die ältere Steinzeit Ungarns. ArchHung. XVII. 1935. 30–31.
BpR	Budapest Régiségei	Hillebrand 1913	J. Hillebrand: Ergebnisse meiner Höhlenforschungen im Jahre 1913. Barlangkutatás II. 1914. 120–121. – Hillebrand: 1935. 26.
Eiszeitalter u. Gegenwart	Eiszeitalter und Gegenwart	Kadić 1934	O. Kadić: Der Mensch zur Eiszeit in Ungarn. Földt. Int. Évk. XXX. 1934. 22.
FolArch	Folia Archaeologica, Budapest	Kretzoi 1968	M. Kretzoi: Étude paléontologique. In: V. Gábori–Csánk: La station du Paléolithique moyen d'Érd–Hongrie. Budapest. 1968. 59–102.
FöldrajziÉrt	Földrajzi Értesítő	Obermaier – Breuil 1908	H. Obermaier – H. Breuil: Die Gudenushöhle in Niederösterreich MAG Wien VIII. 1908.
FöldtIntÉvk.	A Magyar Királyi Földtani Intézet Évkönyve	MAG Wien	Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft, Wien.
FöldrKözl	Földrajzi Közlemények	Leél – Össy 1950	Leél – Össy S: Geomorfológiai és hidrológiai vizsgálatok a Mária-remetei szorosban. Hidrológiai Közlemények. 30. 1950. 476.
Gábori 1958	Gábori M.: A Remete-barlang ásatásának eredményei. BpR. 18. 1958. 9–41.	Prošek 1953	F. Prošek: Szeletien na Slovensku. (Le Szeletien en Slovaquie) SlovArch. I. 1953. 185.
Gábori-Csánk 1968	V. Gábori-Csánk: La station du Paléolithique moyen d'Érd–Hongrie, Budapest. 1968. 59–102.	SlovArch.	Slovenska Archcheologia
Gábori 1953	M. Gábori: Le solutréen en Hongrie ActaArchHung. 3. 1953. 1–68.		
Gábori 1960	M. Gábori: Der heutige Stand der Paläolithforschung in Ungarn. ArchAu. 27. 1960. 63–64.		
Gábori 1969	Gábori M.: Magyarország őskorának áttekintése. (Tableau récapitulatif du Paléolithique de Hongrie) FöldrKözl. 1969. 207.		

1. *Leél-Őssy S.*: Geomorfológiai és hidrológiai vizsgálatok Máriaremetei-szorosban. *Hidrológiai Közl.* 30. 1950. 473–476. – *Leél-Őssy S.*: A Budai hegység barlangjai – *FöldrajziÉrt.* VI. 1957/2. 155–169.
2. *Bulla B.*: Adatok a budai Ördögárok völgyének kialakulásához. *FöldrKözl.* 1932.
3. *Leél-Őssy S.*: *Hidrológiai Közl.* 1950. 476.
4. *Kormos T.* – *Lambrecht K.*: A remetehegyi sziklafülke és posztglaciális faunája. *Földt.Int.Évk.* 22. 1914. 347–380.
5. *Gábori*: 1958. 9–41.
6. *Gábori* 1958. 9–41.
7. *Hillebrand J.*: A pusztai távvezérvázai koraréz kori temető. *ArchHung.* IV. 1929.
8. *M. Kretzoi*: Étude paléontologique. In: *V. Gábori–Csánk*: 1968. 59–102.
9. *Kretzoi* 1968. 77.
10. *M. Gábori* – *V. Gábori–Csánk*: The Ecology of the Hungarian Middle Palaeolithic. *FöldrKözl.* 1978. 175–176.
11. *Gábori–Csánk* 1968. 242.
12. *Kadić*: 1934. 22. – *Hillebrand*: 1935. 30–31. rn.
13. *Hillebrand* 1935. 31. – *J. Andrée*: Über die deutschen Benennungen eiszeitlicher Kulturen. *Nachrichtenbl. f. deutsche Vorzeit.* 1930/1. 10.
14. *J. Hillebrand*: Die neueren Spuren des Urmenschen in Ungarn – *Barlangkutatás I.* 1913. 25, 51–52. – *J. Hillebrand*: 1913. *Barlangkutatás II.* 1914. 120–121. – *Hillebrand*: 1934. 26.
15. *Gábori*: 1953.
16. *Gábori* 1953. 24.
17. *Bosinski* Die Mittelpaläolithischen Funde im westlichen Mitteleuropa. Köln 1967.
18. *Gábori* 1953. 31.
19. *Prošek F.*: Szeletien na Slovensku. (Le Szeletien en Slovaquie) *SlovArch.* I. 1953. 185.
20. *Prošek* 1953. 193.
21. *L. Vértes*: Paläolithische Kulturen des Würm I–II. Interstadials in Ungarn. *ActaArchHung.* 1955. 273–277.
22. *Gábori–Csánk V.*: Megjegyzések a szlovákiai szeletien kérdéséhez. (Beiträge zur Frage des slowakischen Szeletien) *ArchÉrt.* 1956. 81–83.
23. *L. Vértes*: Problematika szeletien. (Problemkreis des Szeletiens) *SlovArch.* 1957. 328–340.
24. *L. Vértes*: Die archäologischen Funde der Szelim-Höhle. *ActaArchHung.* 9. 1958. 17.
25. A Magyar Nemzeti Múzeum Központi Régészeti Könyvtárában az *ActaArchHung.* minden tanulmányának az eredeti magyar kézírata mindenkinek rendelkezésére áll.
26. *M. Gábori*: Der heutige Stand der Paläolithforschung in Ungarn. *ArchAu.* 27. 1960. 63–64.
27. *Vértes*: 1965. 153. 155.
28. *Gábori*: 1969. 207.
29. *Gábori* 1969. 210.
30. *Gábori*: 1976. 78–79.
31. *Gy. Mészáros* – *L. Vértes*: A Paint Mine from the Early Upper Palaeolithic Age near Lovas. *ActArchHung.* 5. 1955. 1–34.
32. *Vértes* 1965. 156.
33. *V. T. Dobosi* – *I. Vörös*: Data to an evaluation of the finds assemblage of the Palaeolithic paint mine at Lovas. *FolArch.* XXX. 1979.
34. *Vértes* 1965. 159.
35. *Hillebrand J.*: A diluviális ősember maradványa a bajóti Öregkő nagy barlangjában. *Barlangkutatás I.* 1913. 127–128, 149.
36. *Hillebrand J.*: A bajóti Jankovich barlangban 1914 és 1915 években végzett kutatásaim eredményei. *Barlangkutatás II.* 1915. 129–141, 173–179.
37. *Hillebrand* 1935. 17.
38. *Hillebrand* 1935. 18–19.
39. *Kadić* 1934. 96–97.
40. *Bosinski*: 1967. 82. – *Vö.*: *H. J. Müller–Beck*: Die Stratigraphie des süddeutschen Jungpleistozäns. *Jahresschrift f. mitteldeutsche Vorgeschichte.* 53. 1969. 83–102. – *Gábori* 1976. 79. Fig. 18.
41. *Hillebrand J.*: A pleistocén ősember újabb nyomai hazánkban. *Barlangkutatás I.* 1913. 25, 51–52.
42. *Hillebrand* 1913. 58–59, 86–92.
43. *Hillebrand* 1914. 120–121.
44. *Prošek* *SlovArch.* I. 1953. 185. Fig. 3.
45. *Prošek* 1953. 191–192, 193–194.
46. *Vértes* 1965. 159.
47. *Vértes* 1965. 161.
48. *Vértes* 1965. 159.
49. *Hillebrand J.*: A Kiskevélyi barlangban 1912. évben végzett ásatások eredményei. *Barlangkutatás I.* 1913. 157. 1. és 4. ábra.
50. *Hillebrand* 1913. 160, 191.
51. *Kretzoi*: 1968. 96, 99, Fig. 101. – *Gábori*: 1976. Fig. 18.
52. *D. Jánosy* – *S. K. Varrók* – *M. Hermann* – *L. Vértes*: Forschungen in der Bivak-Höhle. *Eizeitalter u. Gegenwart.* 8. 1957. 18–36.
53. *Vértes* 1965. 160, 155.
54. *D. Jánosy* – *S. K. Varrók* – *M. Hermann* – *L. Vértes*: 1957.
55. *D. Jánosy* – *V. K. Varrók* – *M. Hermann* – *L. Vértes*: 1957.
56. *Kretzoi M.* szóbeli közlése.
57. *Hillebrand* 1914.
58. *L. Bartucz*: Der Urmensch der Mussolini Höhle. In: *Die Mussolini Höhle (Subalyuk) bei Cserépfalu.* *GeolHungSerPaleont.* 14. 1940. 55.
59. *H. Breuil*: Notes de voyage paléolithique en Europe centrale. *L'Anthropologie* XXXIII. 1923. 326. – *Kadić* 1934. 10–11, 67. Taf. VII/1.
60. *Kadić* 1934. 67. – *H. Obermaier* – *H. Breuil*: Die Gudenushöhle in Niederösterreich. *MAG Wien* VIII. 1908. Taf. IV. 3a–3b. – *Gábori* 1976. 80.
61. *Bosinski* 1967. 53. – *Gábori* 1976. 49.
62. *Kadić* 1934. 10–11. Fig. 2. – *Breuil* 1923. 326.
63. *Kadić* 1934. Taf. VII/2.

64. *H. Obermaier – H. Breuil*: 1908. Taf. IV. i, 2.
 65. *Simán K.* kézírata és szóbeli közlése.
 66. *Ringer Á.* gyűjtése.
 67. Ezekkel a megjegyzéseinkkel azonban a Bükk-hegység valódi szeletienjének a kérdései is felújulnak. Azt a genetikus kapcsolatot, melyet kutatóink annyiszor bizonyítottak a Bükk-i moustérien (Subalyuk-barlang) és a szeletien között, ma már alig hisszük. További kérdés, hogy a Szeleta-barlang alsó szeletienje alatt nem volt-e moustérien réteg? Valószínűleg igen. A Búdöspeszt barlang ipara – ez volt a tipikus példája a moustérien–szeletien átmenetnek –, egyértelműen középső paleolitikus jellegű. A Búdöspeszt C–14 dátuma 37 000 év, a Szeleta-barlang alsó rétegéé 41 700 év! Tehát az

alsó szeletien idősebb, mint a saját „előzménye”. – A Szeleta-barlang alsó rétegének ipara tipológiailag bizonytalan. A korai „levélhegyek” ugyanis görgetettek, csak a „szívük” maradt meg. Azt sem lehet megállapítani, hogy levélhegyek vagy kaparók voltak-e. És mellettük sok a középső paleolitikus típus. – Ugyanebben a barlangban az alsó szeletien felett rendkívül vastag, kevert kitöltés fekszik. Az sem egészen biztos, hogy a fejlett szeletien a koraiból származott-e vagy egy más csoport igen fejlett eszközkészlete a rendkívül finom, fűzfalevél alakú hegyekkel. A felső szeletien rétegének egyébként a korát sem tudjuk biztosan megállapítani.

VERA GÁBORI-CSÁNK

DIE REMETE OBERE HÖHLE UND DAS TRANSDANUBISCHE SZELETIEN

Die Erschliessung der Remete Obere Höhle (an der NW-Grenze von Budapest) führte die Verfasserin in den Jahren 1969–70 durch. Die Grabung erschien teils durch die Stratigraphie der darunter gelegenen Remete-Höhle (untere Höhle), teils durch karsthydrologische Beobachtungen für begründet. Nach eingehender Darlegung der Grabung stellt die Verfasserin fest, dass „das Ergebnis der Grabung in der Remete Obere Höhle nicht der kleine Werkzeugbestand ist, sondern vor allem, dass wir diese charakteristische Industrie – welches seit langem als „transdanubisches Szeletien“ bezeichnet wurde – hier in einer Schichte gewiss vor Würm 1 vorgefunden haben. Diese Industrie gehört daher – wie wir es schon früher meinten – zum mittleren Paläolithikum.“

Im II. Teil der Studie befasst sich die Verfasserin unter dem Titel „Das transdanubische Szeletien“ mit einem

Problem, das die ungarische Forschung schon seit langer Zeit beschäftigt. Das Ergebnis ihrer Forschungen fasst sie folgendermassen zusammen: „Es ist eine von mehreren Seiten nachgewiesene Tatsache, dass die transdanubische bifaziale blattschaber-führende Industrie mit dem wirklichen Szeletien des Bükk-Gebirges weder hinsichtlich Abstammung, noch Entwicklung in Verbindung steht.“

Die transdanubische Industrie gehört typologisch eindeutig zum mittleren Paläolithikum, sie ist eine späte Fazies dessen. Mit dieser Feststellung stimmt auch sein Alter überein. An mehreren Fundorten bestand sie vor oder um Würm 1. Wir behalten uns die Möglichkeit vor, dass es an einigen Stellen das Maximum von Würm 1 überdauerte.“

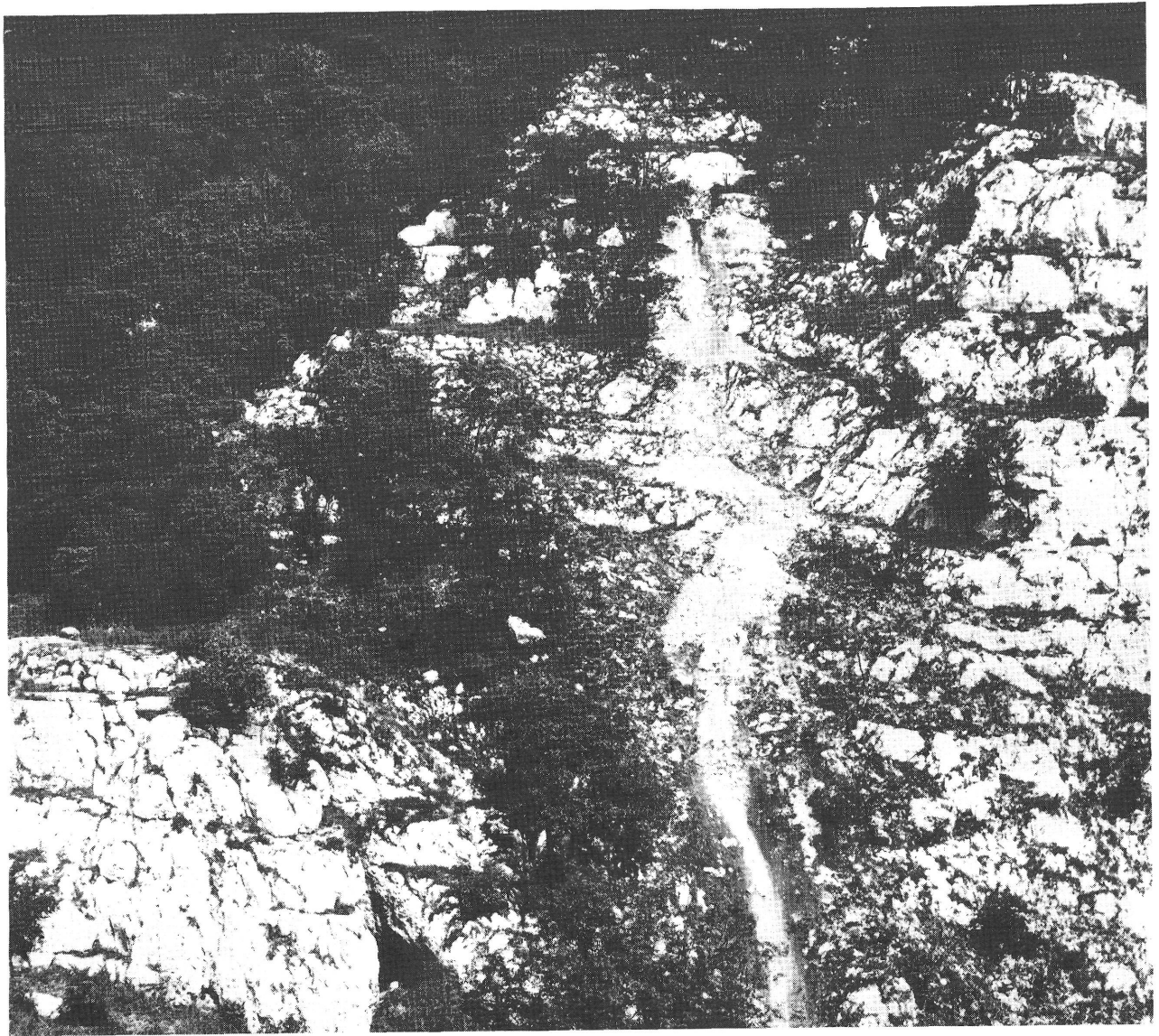
Abbildungen

- Abb. 1. Remete (untere) Höhle
 Abb. 2. Eingang der Höhle
 Abb. 3–4. „S“-förmiger Gang
 Abb. 5. Fortlaufende Schichtreihe im ersten Gang und im ersten Saal
 Abb. 6. 1,10 und 1,20 m dicke Schichtreihe in der Höhlenöffnung
 Abb. 7. Ursprünglicher Eingang der Höhle
 Abb. 8. Schnitt der Grube (Fundort des Schatzes aus der Bronzezeit.
 Abb. 9. Gefäß mit bikonischem Körper

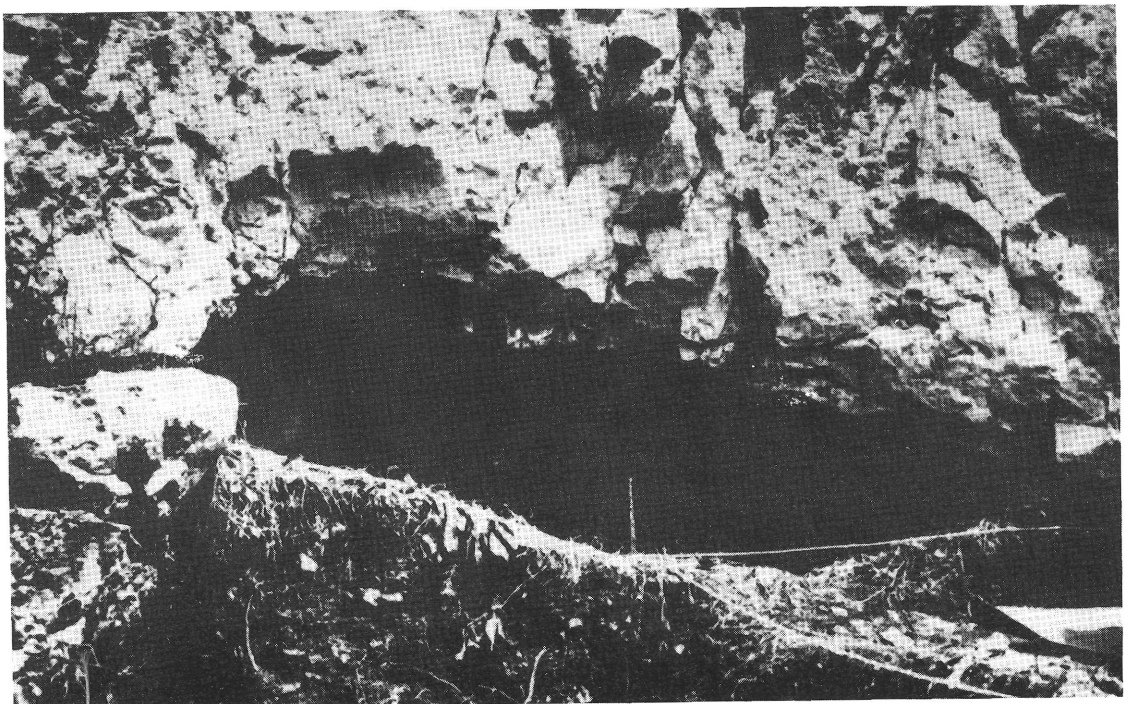
- Abb. 10. Goldene Haarringe und Spiralperle
 Abb. 11. Halbmondförmiger Anhänger
 Abb. 12. Stark beschädigtes Diadem
 Abb. 13. Schnitt beim 6. Meter der Höhle
 Abb. 14. Erste unmittelbare Fortsetzung obigen Schnittes nach links
 Abb. 15. Längsschnitt des hinteren Höhlensaals
 Abb. 16. Die mittelpaläolithische Industrie

Képjegyzék

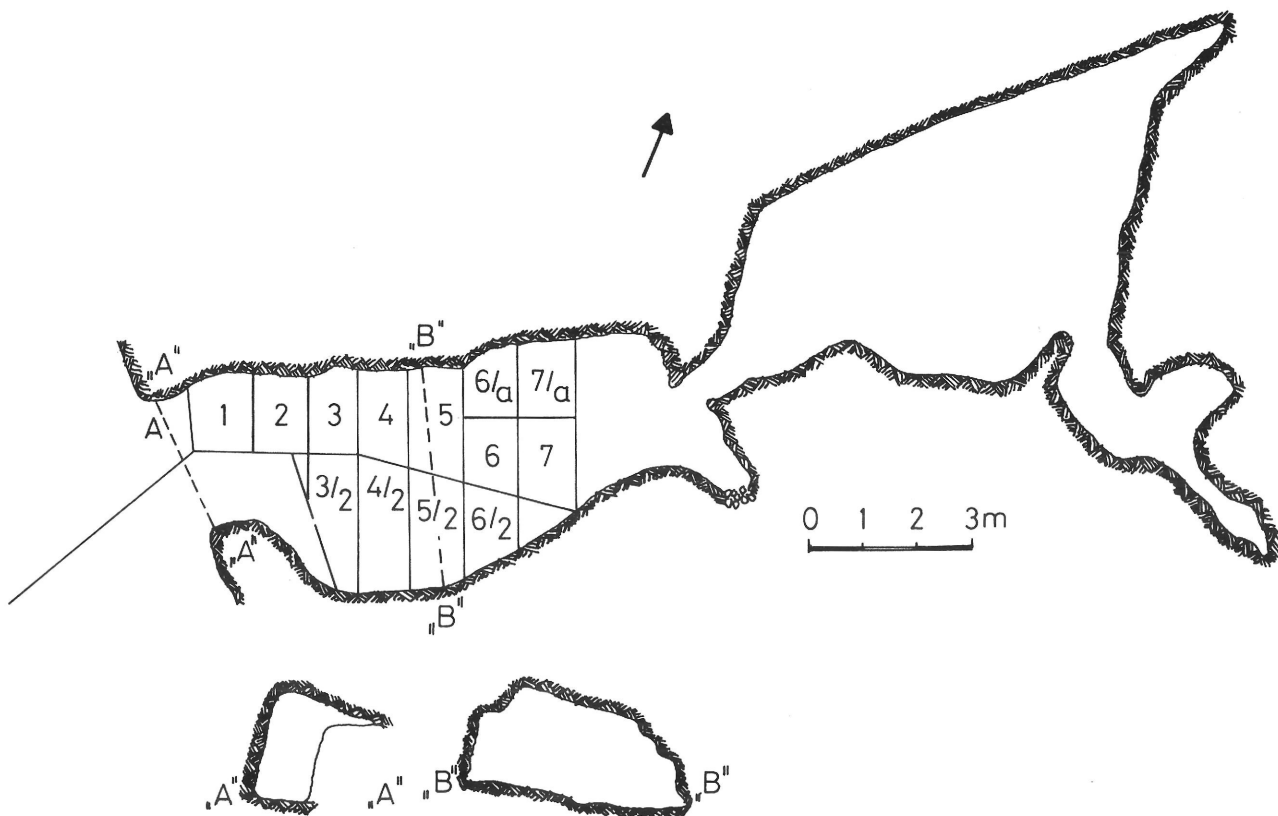
1. kép	Remete (alsó) barlang	10. kép	Arany hajkarikák és spirális gyöngy
2. kép	A barlang bejárata	11. kép	Félhold alakú csüngő
3–4. kép	„S” alakú járat	12. kép	Erősen sérült, töredékes diadém
5. kép	Folyamatos rétegsor az első járatban és az első teremben	13. kép	Rétegtani metszet a barlang 6. méterénél
6. kép	1,10 és 1,20 m vastag rétegsor a barlang szájában	14. kép	Előző metszet – balra első – közvetlen folytatása
7. kép	A barlang eredeti bejárata	15. kép	A barlang hátsó termének hosszanti szelvénye
8. kép	Gödör metszete (a bronzkori kincslelet le- lőhelye)	16. kép	Középső paleolitikus eszközkészlet 1–8.
9. kép	Bikonikus hasú edény		

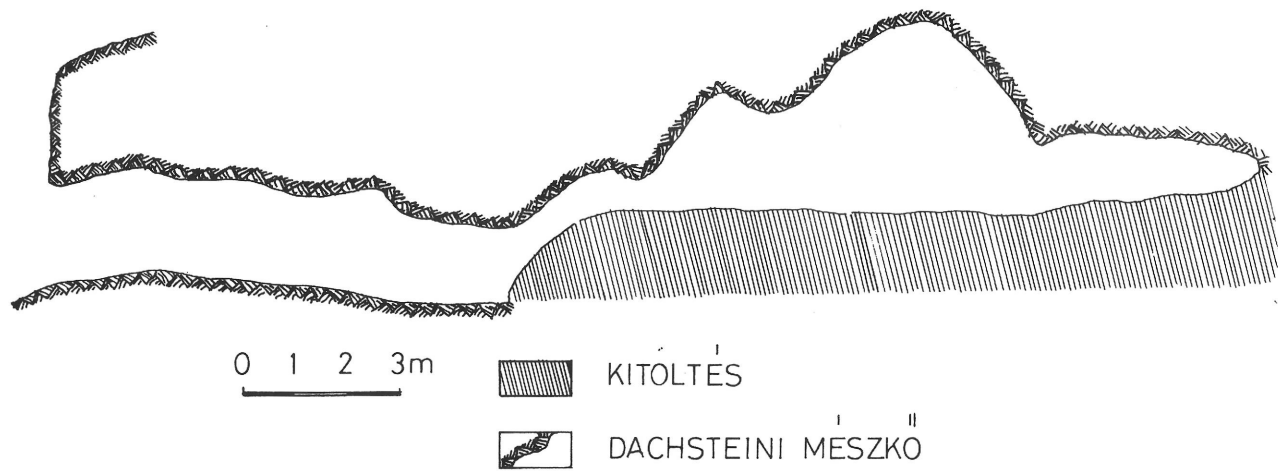
1

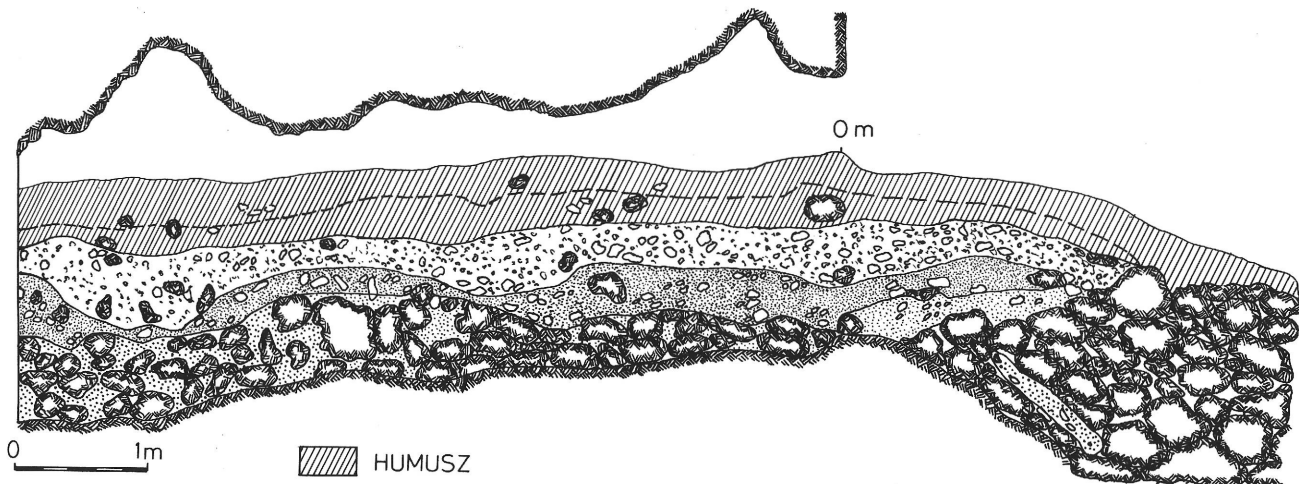
2

3

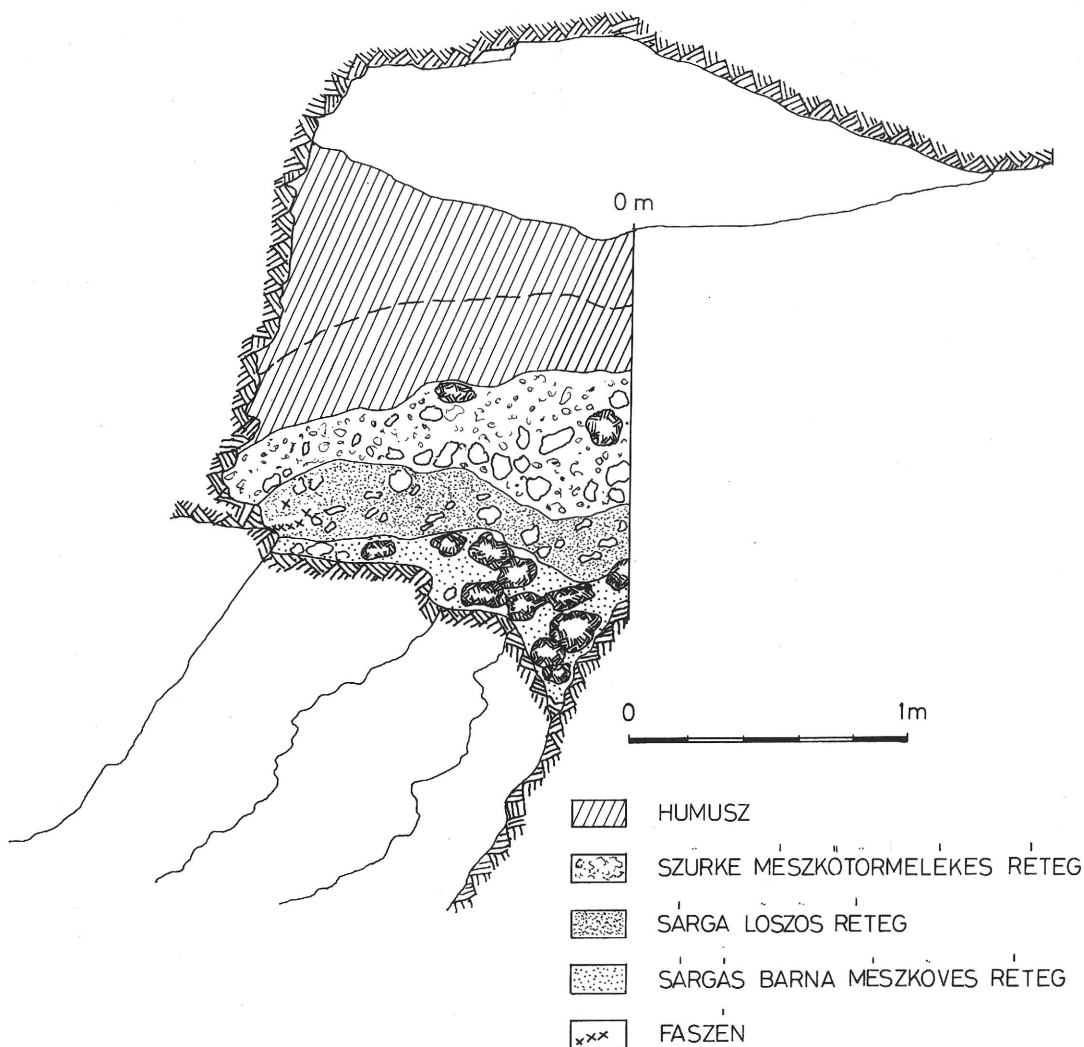
4

- HUMUSZ
- SZÜRKEI MÉSzkÖTÖRMELEKES RÉTEG
- SÁRGA LÓSZOS RÉTEG
- SÁRGÁS BARNÁ MÉSzkÖTÖRMELEKES RÉTEG

5

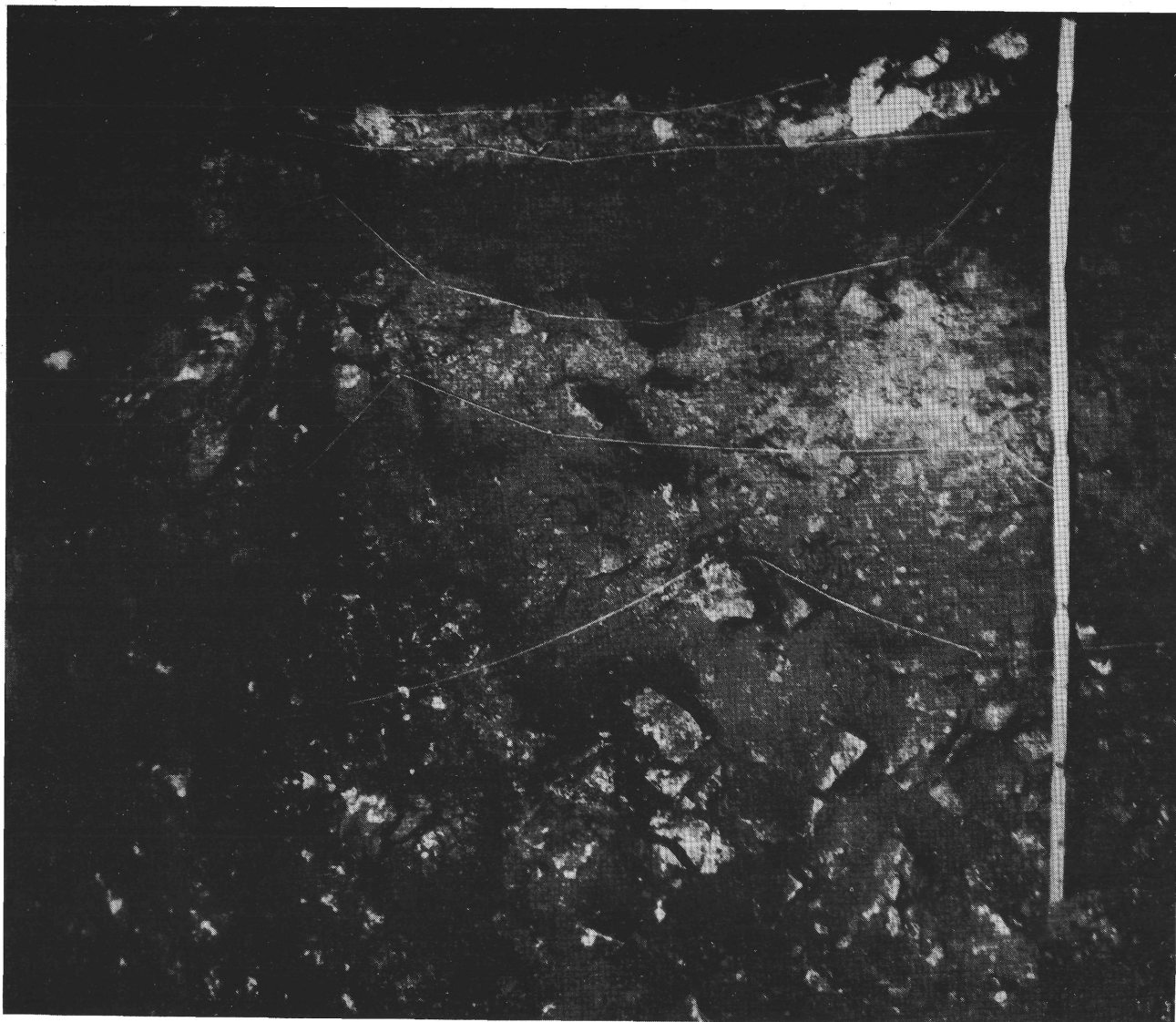
6

- HUMUSZ
- SZÜRKE MÉSzkÖTÖRMELEKES RÉTEG
- SÁRGA LÓSZOS RÉTEG
- SÁRGÁS BARNÁ MÉSzkÖVES RÉTEG
- FASZEN

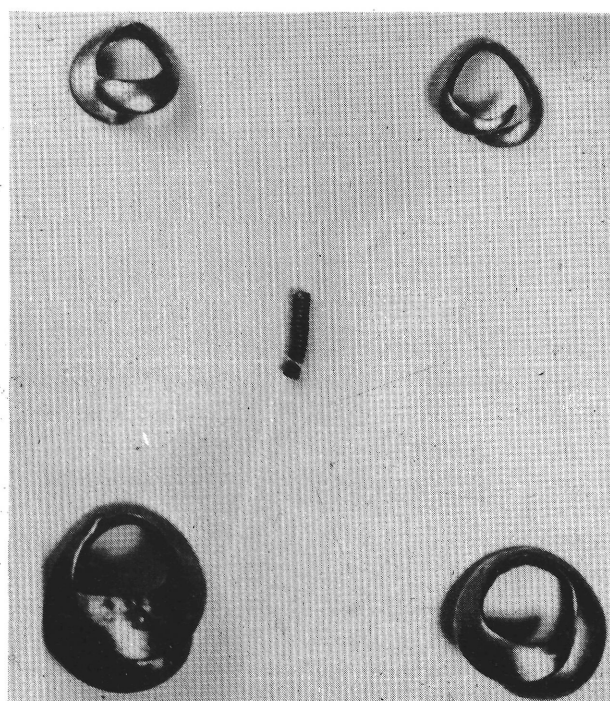
7

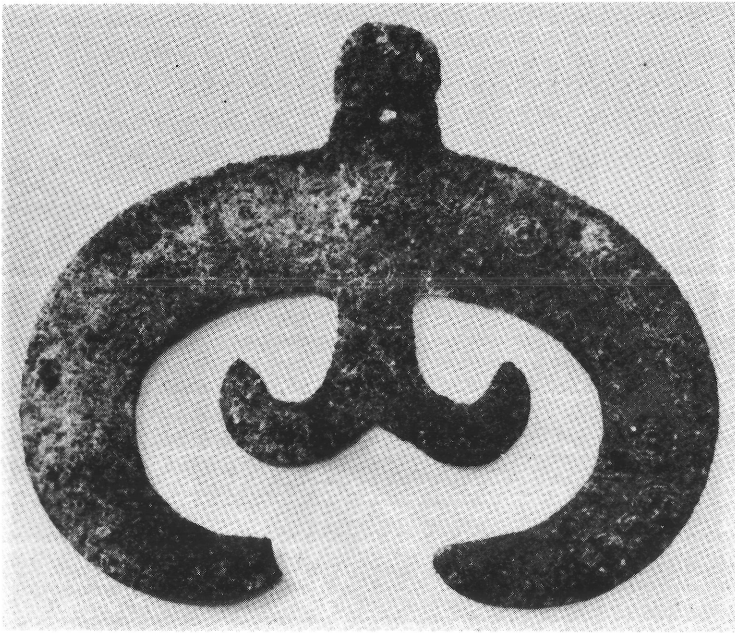
8

9

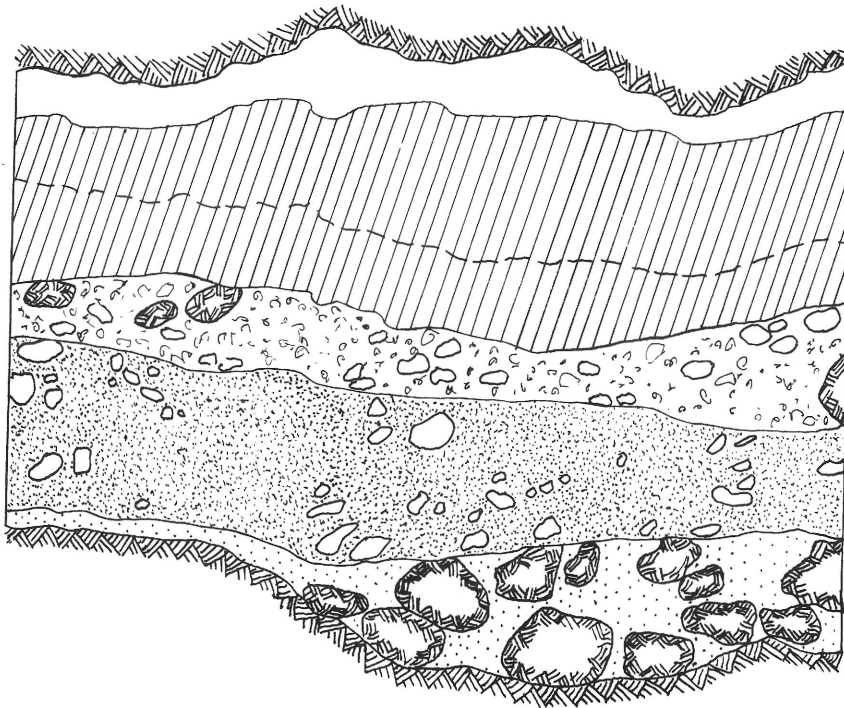
10

11

12

- HUMUSZ
- SZÜRKE MESZKÖTORMELEKES RÉTEG
- SÁRGA LÖSZÖS RÉTEG
- SÁRGÁS BARNÁ MESZKÖVES RÉTEG

0 1m

13